

Inhoudsopgave

Teksten van het symposium Een rijke oogst

- 3 *Harvesting the fruits, ontstaan, bedoeling, plaats in de oecumene, kenmerken,*
prof. dr. Henk Witte
- 10 *De overeenstemming over de rechtvaardigingsleer, dr. Dick Akerboom*
- 15 *Er had meer geoogst kunnen worden, dr. Ton van Eijk*
- 18 *De Kerk in: W. Kasper Een rijke oogst, prof. dr. Eddy van der Borght*
- 23 *De dialoog over het kerkelijk ambt, prof. dr. Leo J. Koffeman*
- 30 *De universele en lokale dimensie van de Kerk, prof. dr. Adelbert Denaux*
- 35 *De toekomst van de oecumene in ons land – een woord van hoop,*
mgr. dr. Gerard de Korte

Overige bijdragen

- 37 *Kent de Traditie van de Kerk vrouwen als diaken? Zr. Theresia Saers*
- 39 *Heel de Kerk voor heel de stad, Metta M. Wierenga*
- 49 *De gedaanteverandering van Jezus in het Ethiopisch christendom, drs. Leo van Leijssen*
- 54 *Personalia*
- 55 *Colofon*

Een rijke oogst

In het kader van Refo500 werd op 16 juni 2011 in de Universiteitsbibliotheek van de universiteit van Utrecht een symposium gehouden over de vruchten van de oecumenische dialoog. De aanleiding was de publicatie van de Nederlandse vertaling van het boek van Walter kardinaal Kasper *Harvesting the Fruits*. Het symposium was een initiatief van de Katholieke Vereniging voor Oecumene werd georganiseerd in samenwerking met de Faculteit Katholieke Theologie en de Protestantse Theologische Universiteit. In dit nummer van *Perspectief* publiceren we de lezingen van dit symposium.

Prof. dr. Henk Witte (rk) licht in zijn bijdrage het ontstaan, de bedoeling en de betekenis van dit oogstboek van de oecumene toe. Witte heeft waardering voor deze poging van de Pauselijke Raad voor de Eenheid om de resultaten van de oecumenische dialogen voor het voetlicht te brengen, maar plaats een aantal kritische kanttekeningen bij de gekozen vorm.

Dr. Dick Akerboom (rk) presenteert de overeenstemming tussen katholieken en lutheranen over de rechtvaardigingsleer. De rechtvaardigingsleer was eeuwenlang een strijdpunt. Akerboom mondt uit in de constatering dat vandaag beide kerken nood hebben aan een adequate verkondiging van Christus' Evangelie.

Dr. Ton van Eijk (rk) gaat in op de bereikte overeenstemming inzake Doop en Eucharistie. Ten aanzien van de Doop is volledige consensus bereikt, ten aanzien van de Eucharistie had meer geogst kunnen worden.

Prof. dr. Eddy van der Borght (pkn) reflecteert vanuit een protestantse invalshoek op de resultaten van dialoog over de Kerk. Hij kan zich vinden in de fundamentele insteek van dit boek, stelt vast dat de openstaande vragen zich toespitsen op het ambt en plaatst enkele kritische bemerkingen.

Prof. dr. Leo Koffeman (pkn) gaat vervolgens in op de dialoog over het ambt. Hij verheldert waar de blokkades liggen op de weg naar wederzijdse ambtserkenning alsook dat de protestantse ambtsopvatting zich niet zo maar laat voegen naar rooms-katholieke uitgangspunten.

Prof. dr. Adelbert Denaux (rk) behandelt in zijn bijdrage de verhouding tussen de lokale en de universele kerk. In de geschiedenis van de Kerk zijn hierover ook grote conflicten uitgebroken. Het ideaal van een Gemeenschap van Kerken die elkaar erkennen en waarin beide dimensies tot hun recht komen vereist een bekering van alle kerken, stelt Denaux.

Aan het einde van het symposium sprak Mgr. dr. Gerard de Korte over de toekomst van oecumene in Nederland. Daarvoor is verbreding en verdieping nodig. Kerken staan gezamenlijk voor de opgave om een antwoord te geven op de huidige crisis in het Godsgeloof.

Na de teksten van het symposium volgen nog drie andere bijdragen. Zr. Theresia Saers presenteert het onderzoek van dr. Hans Wijngaards naar vrouwelijke ambtsdragers in de Katholieke Kerk. De theologe Metta Wierenga deed aan de Evangelische Theologische Faculteit in Leuven onderzoek naar praktische oecumenische samenwerking in Gorinchem. In haar artikel worden de resultaten van het onderzoek beschreven. Drs. Leo van Leijssen hield voor Radio Maria een aantal meditatie's over de feesten in het Oosters Christendom. In dit nummer publiceren we zijn bijdrage over de gedaanteverandering in het Ethiopisch Christendom.

Eric Roovers
Geert van Dartel

Harvesting the Fruits ontstaan, bedoeling, plaats in de oecumene, kenmerken

door Henk Witte

De uitnodiging voor dit symposium over *Harvesting the Fruits* bevat een subtiele hint. 'Het verdient aanbeveling,' – het staat bijna onderaan op het linker binnenblad – 'om het boek vóór het symposium te lezen.' Ik zal niet controleren of u dat hebt gedaan, maar zit wel met de vraag of u het gelezen kreeg, mocht u het boek van kardinaal Kasper ter hand hebben genomen. Want zo'n thematisch gerangschikte synopsis van resultaten van een viertal bilaterale dialogen waarin de Rooms-katholieke Kerk is betrokken, is bepaald geen stof om even lekker door te lezen. *Harvesting the Fruits*, vertaald als *Een rijke oogst*, laat je zitten met de vraag: wat moet ik ermee? Het boek vraagt plaatsing. Dat is precies de bedoeling van mijn inleiding. Hoe en waar moeten we het boek situeren? Ik zal dat doen aan de hand van vier aandachtspunten: het ontstaan van het boek, de doelstelling ervan, de positie ervan in de oecumenische beweging en enkele kenmerken. Deze aandachtspunten roepen zelf ook weer vragen op waarvan een aantal in de loop van deze inleiding zullen worden toegelicht.

1. Ontstaan

Van afstand bezien ligt de oorsprong van *Harvesting the Fruits* in het verlengde van het Tweede Vaticaans Concilie. Toen engageerde de Rooms-katholieke Kerk zich positief in de oecumenische beweging. Dat engagement was een geloofsbeslissing. Het concilie zag in dat verdeeldheid tussen de kerken niet de bedoeling van Christus kon zijn, dat ze een geloofwaardige verkonding van het Evangelie schade toebracht en dat de oecumenische beweging zelf, ten opzichte waarvan ze zich tot dan toe op afstand was gebleven, een gave van de Heilige Geest was. Ze kon niet afzijdig blijven.

Direct na het concilie leidde dat tot allerlei oecumenische contacten en initiatieven op regionaal en internationaal vlak. Onder die initiatieven bevinden zich de bilaterale dialogen. Ze hebben de bedoeling de leerstellige twistpunten tussen de betrokken kerken te bespreken. Dat gebeurt in een drieslag. In de eerste plaats zoekt men het gemeenschappelijke fundament te onderkennen. Vervolgens worden in het licht daarvan de twistpunten en misverstanden besproken. Dat loopt uit in een nieuwe balans over de mate waarin de partijen het met elkaar eens zijn, naar elkaar toegroeien of convergeren en vragen overhouden. Dat alles wordt vastgelegd in documenten: convergentie- en consensusstukken.

Inmiddels zijn er heel wat netwerken aan bilaterale dialogen gegroeid. Elke kerkelijke familie heeft zo een eigen weefsel van regionale en internationale gesprekken. Daarnaast zijn ze betrokken in multilaterale gesprekken. Een jaar of vijf, zes geleden, zeg maar 40 jaar na het begin, kwam de vraag op hoe het ermee staat. Deze vraag werd onder meer gesteld door Harding Meyer¹, een van de oecumenische pioniers aan lutherse zijde, tijdens het negende forum over bilaterale dialogen van de leiders van de christelijke wereldgemeenschappen in het Christian-Jensen College in het Duitse Breklum in 2008.² Aan rooms-katholieke kant heeft de Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Eenheid der Christenen deze uitdaging opgepakt. Het werd een project dat zich beperkte tot de dialogen met de Anglicaanse Gemeenschap, de Lutherse Wereldfederatie, de Wereldbond van

¹ H. Meyer, Stillstand oder neuer Kairos? Zur Zukunft des evangelisch-katholischen Dialogs. In: *Stimmen der Zeit* 2007, 687-696

² <http://www.oikoumene.org/fileadmin/files/wcc-main/documents/p2/breklum-statement.pdf>

Gereformeerde Kerken en de Methodistische Wereldraad. Dat zijn niet alleen de dialogen die in de afgelopen 40 jaar verhoudingsgewijze de meeste documenten hebben opgebracht. Ze hebben ook alle vier wortels in de zestiende-eeuwse hervorming en de vragen die toen werden gesteld en tot breuken in de eenheid hebben geleid. De dialoog van de Rooms-katholieke Kerk met de oosterse kerken is niet in het project betrokken. Deze kerken hebben voor de Rooms-katholieke Kerk een andere kerkelijke status dan de gemeenschappen die uit de zestiende-eeuwse reformatie zijn voortgekomen. Evenmin zijn de meer recent begonnen gesprekken met de Vrije Kerken en de kerken met een doperse, evangelicale, charismatische of pentecostalistische achtergrond in het project meegenomen. De set vragen die daarin op tafel ligt, is namelijk nogal verschillend. Ook de Oud-katholieke Kerk ontbreekt. Toen het oogstproject begon, lag er nog geen document voor. Sinds 2009 wel, hetzelfde jaar als waarin *Harvesting the Fruits* verscheen.

Concreet is het project uitgevoerd door medewerkers van de Pauselijke Raad. Ze hebben gewoonlijk de contacten met een of enkele confessionele families in hun portefeuille. In dit geval echter werd een thematisch raster gemaakt en kreeg elke medewerker de taak uit de betrokken dialogen materiaal te verzamelen. Dat werd vervolgens besproken in de stafvergaderingen. In december 2008 is een eerste concept voorgelegd aan de plenaire vergadering van de Raad, een orgaan met adviseurs, en aan theologen van partnerkerken. Het concept werd grondig bewerkt en is ten slotte gepubliceerd op naam van de voorzitter van de Pauselijke Raad, kardinaal Walter Kasper.

Dit laatste mag wellicht verwonderen. Het is te verstaan in het licht van de spanning tussen de Congregatie voor de Geloofsleer en de Pauselijke Raad. Formeel is de Raad aan de Congregatie gekoppeld. Als de Congregatie echter alle teksten had moeten wegen, zou het opmaken van de balans waarschijnlijk langer hebben geduurd, was bovendien het formele gewicht van de oogst binnen de Rooms-katholieke Kerk wellicht hoger geweest, maar zou ook de oogst zelf – zowel in de zin van positieve beaming van resultaten als in de zin van verder te bespreken vragen – wel eens heel anders kunnen zijn uitgevallen. Extra druk ging uit van het feit dat kardinaal Kasper 75 jaar zou worden en statutair zijn ontslag als voorzitter van de Raad moest indienen. Zo kwam het dat *Harvesting the Fruits* in 2009 in de voorliggende vorm uitkwam. De wording werpt licht op de wijze waarop het auteurschap van kardinaal Kasper moet worden verstaan. Zijn hand is het meest herkenbaar in de inleiding, de overwegingen aan het eind van de hoofdstukken, de ordening van het geheel en de conclusies aan het eind. De selectie van de teksten is groepswerk geweest op basis van voorwerk van medewerkers, stafvergaderingen en feedback van adviseurs.

2. Doelstelling

De vraag naar de doelstelling van het boek impliceert de vraag voor wie het is bestemd. Er staan vier passages in *Een rijke oogst* die hierover iets zeggen.

nr. 1: 'Om het constructieve resultaat van de laatste decennia niet te vergeten en niet over het hoofd te zien wat nog gedaan moet worden ...'

nr. 1: 'De documenten behoeven receptie en erkenning in en door de Kerk.'

nr. 4: 'Wij hopen dat dit studiedocument voor onze Kerk en voor onze partners een aansporing mag blijken om na te denken over de gezamenlijke weg en het dialoogproces van meer dan veertig jaar, om het levend te houden en dan de dialogen met nieuwe inzichten en frisse moed voort te zetten.'

nr. 112: 'In deze hoop wordt dit *Oogstproject* voor verdere studie en discussie aan onze Kerk en aan onze oecumenische partners voorgelegd. Het is ons verlangen dat het een proces

mag initiëren van receptie van wat we hebben bereikt en meer dialogen over resterende vragen mag bevorderen.’

In deze teksten is soms duidelijk voor wie het boek is bestemd, soms blijft dat meer impliciet. Globaal kan men twee doelstellingen onderscheiden. Ze betreffen ook onderscheiden doelgroepen. Dat is in de eerste plaats het opmaken van de balans. Het gaat erom resultaten niet te vergeten, wat nog moet worden gedaan voor ogen te hebben en studie en gesprek daarover te bevorderen. Deze boodschap is bestemd voor de Rooms-katholieke Kerk en voor haar oecumenische partners. Bedoeling is in de tweede plaats het initiëren van receptie en erkenning van de resultaten in de Rooms-katholieke Kerk. Hier is deze Kerk de uitdrukkelijke geadresseerde.

Enkele kanttekeningen kunnen de reikwijdte van deze doelstellingen scherper in het vizier brengen.

2.1. Waarom is het nodig de balans op te maken?

Kardinaal Kasper bespreekt deze vraag in het begin van de inleiding (nr. 1). Onder de noemer van ‘snelle veranderingen in de oecumenische scène’ wijst hij op drie opvallende factoren. Er is in de eerste plaats ‘soberheid’ gekomen op de plaats van het aanvankelijke enthousiasme. Verder zijn er vragen en twijfels gerezen over de gehanteerde methode, de bereikte resultaten en de toekomst van de dialogen. Ten slotte wijst hij op een generatiewisseling. Een nieuwe generatie, ‘vooral leken’, neemt het over en legt andere accenten. Kardinaal Kasper had ook op de groeiende complexiteit van het oecumenisch weefsel tussen de kerken kunnen wijzen, zoals blijkt uit het feit dat de partners van de Rooms-katholieke Kerk ook onderling akkoorden sluiten en afspraken maken.

Kaspers inschatting klopt mijns inziens wel. De vragen over de geschiktheid van de methode hebben op de eerste plaats betrekking op het feit dat de dialoog over de leer te weinig verband heeft met de praktijk van het kerkelijk leven waarin christenen elkaar ontmoeten. Ze slaan verder op de toenemende complexiteit van de termen waarmee vormen van overeenstemming of convergentie worden aangeduid. En ze betreffen het feit dat bespreking van de vragen die op de agenda staan, te zeer een onderonsje lijkt van deskundigen en kerkleiders. Ze blijven als gevolg daarvan in de top van de kerken hangen en krijgen geen betekenis voor de rest van de geloofsgemeenschappen. Er doet zich daarom een intern probleem in betrokken gemeenschappen voor. Het heeft te maken met communicatie en verwerking van wat er in de oecumenische contacten wordt bereikt. Dat probleem wordt samengenomen in de termen ‘receptie’ en ‘erkenning’.

Ook Kaspers opmerking over de generatiewisseling zet tot denken aan. De oudere generatie oecumenisch betrokkenen had haar hart liggen bij eenheid en was geneigd verschillen te relativiseren. De nieuwe generatie koestert eerder het verschil en mist met haar postmoderne inslag nog al eens affiniteit met de samenhang in de geschiedenis van de kerken met elkaar. Het is te merken aan de invloed van neo-orthodoxie in een jongere generatie gelovigen en priesters. Daarnaast kan worden gewezen op het initiatief van verschillende nieuwe kerkelijke bewegingen, zoals Focolare, Charismatisch Vernieuwing en de Gemeenschap ‘Chemin neuf’, die met alle respect voor de verschillen en voor de pijn van de breuk tussen de kerken, primair in het samen leven zoeken naar praktijken en spirituele wegen van gezamenlijk christen zijn.

2.2. Een rooms-katholiek project

Harvesting the Fruits is een katholieke balans aan oecumenische resultaten en bespreekpunten. Naar ordening, formulering en begrippenkader heeft het boek dan ook een katholiek profiel. Het is daar duidelijk over. Het project ‘is gegrond in de katholieke opvatting

van de oecumenische dialoog en in de oecumenische principes die door het Tweede Vaticaans Concilie (...) zijn vastgelegd en latere documenten van het kerkelijk leergezag, waaronder vooral de encycliek *Ut unum sint* van paus Johannes Paulus II' (nr. 3). Hadden de betrokken kerken dan niet samen een balans moeten opmaken? Het had gekund, maar zou de tweede intern rooms-katholieke doelstelling van het project, het initiëren van receptie en erkenning, hebben bemoeilijkt of uitgesteld. Als rooms-katholiek project is het oogstproject echter eveneens een uitdaging aan de andere kerkfamilies iets soortgelijks te entameren.

2.3. De goede vorm?

Is een boek op persoonlijke titel, weliswaar van een kardinaal met statuur, de goede vorm om in de Rooms-katholieke Kerk receptie en erkenning te bevorderen van de resultaten van oecumenische dialogen? Mijns inziens ligt hier een gigantisch vraagstuk. Het wordt al aangeduid met de bescheiden term 'initiëren' en de niet spanningsvrije verhouding tussen de Congregatie voor de Geloofsleer en de Raad voor de Eenheid. In gang zetten van receptie vraagt meer dan een boek. Het vraagt primair beleid, een implementatie- en communicatieplan, stimulansen aan de personen met verantwoordelijkheid voor de oecumene in lokale kerken, omzetting in initiatieven. Dat alles, opdat de gewonnen oecumenische taal en inzichten landen en praktijk worden in de handelingsvelden en de taal van de Kerk: in catechese – in de verte van de oecumene wordt wel gedroomd van een oecumenische catechismus – en liturgie, in spiritualiteit en theologie, in kerkelijk recht en verkondiging. Inhoud moet dus praktijk worden. In een kleine oecumenische denktank die eens per anderhalf jaar in Château Klingenthal in de Elzas bijeenkomt en waarin vorig jaar september *Harvesting the Fruits* is besproken, hebben we die stap naar de praxis dan ook de voornaamste vervolgoopdracht genoemd.³ Eerlijk gezegd verwacht ik in dit opzicht een moeizaam proces. Ik zie *Harvesting the Fruits* bij voorbeeld niet snel verplichte literatuur worden voor rooms-katholieke theologie- en priesterstudenten. Ik zie zelfs nauwelijks collega-theologen ermee gaan werken.

3. Oecumenische plaats

Welke plaats heeft *Een rijke oogst* in de oecumene als zodanig? Deze vraag veronderstelt een benadering van de oecumene als een proces. Dat proces heeft een begin- en een eindpunt. Evident beginpunt is de verdeeldheid tussen de kerken. Beoogd eindpunt is hun zichtbare eenheid. Het woord 'zichtbaar' hoort erbij, omdat het einddoel van de oecumene zich anders aan het aardse en historische karakter van het kerk-zijn onttrekt en tot een louter eschatologische realiteit wordt. Dialogen zijn middelen om dit uiteindelijke doel te bereiken. Ze betreffen leerstellige kwesties. Overeenstemming op een punt brengt het uiteindelijke doel dichterbij, maar is op zich niet voldoende. Daarnaast zijn andere middelen nodig: spiritualiteit en gebed, ontmoeting en samenwerking, innerlijke omkeer en hervorming in eigen kring.

Een dialoog zelf heeft drie oogmerken: de betrokken kerken leren elkaar beter kennen, ze leren zichzelf beter kennen en ze onderzoeken samen de vele aspecten van het mysterie van Gods toewending naar de mensheid in Jezus Christus waaruit ze leven, waarvan ze getuigen en waaraan ze zich spiegelen. *Een rijke oogst* evalueert 40 jaar dialoog. De evaluatie heeft het karakter van een oogstende tussenbalans. De oogst getuigt van wat we als rooms-katholieken hebben geleerd over de anderen, over onszelf en over de besproken onderwerpen. In dit opzicht is *Harvesting the Fruits* een vorm van *receptive ecumenism* dat altijd samengaat met *Catholic learning*.⁴ Of we al genoeg hebben geleerd, zullen we vast van de anderen te horen krijgen.

³ Zie Brückenschlag, *Informationsbrief des Instituts für Ökumenische Forschung Strasbourg* Nr. 13, Winter 2010/11, 6

⁴ Zie <http://www.centreforcatholicstudies.co.uk/?cat=6>

De balans wil twee processen stimuleren: de verdere dialoog en de interne receptie in de Rooms-katholieke Kerk. Het eerste is nodig, omdat de oude kwesties nog niet ten volle zijn geklaard en omdat we ons in de tussentijd bewust zijn geworden van nieuwe vragen, vooral op het gebied van de hermeneutiek, de antropologie en de ethiek. Het tweede is nodig om de Kerk zelf tot subject van oecumene te maken. Oecumene immers is geen opdracht van een kleine groep deskundigen en ingewijden alleen. Dit laat ook precies zien dat *Harvesting the Fruits* als tussenbalans geen eindproduct is, maar – na evaluatie van de kwaliteit van deze balans als balans – uitgangspunt moet worden van werkelijk en breed doordringen in het geloofsleven van katholieken.

4. Kenmerken

Ten slotte enkele opmerkingen over de wijze waarop de binnengehaalde oogst wordt gepresenteerd. Ik zal ingaan op vier aspecten: de opbouw van het boek, de ongelijktijdigheid van de gebruikte dialogoteksten, de gelaagdheid van de aangesneden kwesties en daarmee samenhangend de vraag naar het gezag van bilaterale teksten.

4.1. De opbouw van Een rijke oogst

In het begin van nummer 4 van de inleiding staat dat voor het *Harvesting*project 'vier centrale kwesties' uit de dialogen zijn geselecteerd: Jezus Christus en de heilige Drie-eenheid; heil, rechtvaardiging, heiliging; de Kerk; de sacramenten van doop en eucharistie. Dat komt ook overeen met de titels van de hoofdstukken. De inhoudsopgave vermeldt slechts een klein verschil. De sectie over Jezus Christus en de Drie-eenheid wordt gepresenteerd onder de noemer 'Fundamentele gegevens van ons gemeenschappelijk geloof'.

Is er een samenhang te ontdekken in deze opbouw? De indeling in 'vier centrale kwesties' brengt niet zo ver, omdat daarmee slechts het centrale karakter van de kwesties en het totale aantal van vier zijn genoemd. Interessanter wordt het als we letten op verborgen samenhangen. Dat zijn er twee: een inhoudelijke en een oecumenische.

Inhoudelijk gaat hoofdstuk 1 over de oorsprong en bron van ons heil, hoofdstuk 2 over de aard van het heil en de hoofdstukken 3 en 4 over de middelen tot het heil. In dat licht toont *Harvesting the Fruits* een stramien dat op de heilsorde is georiënteerd.

Oecumenisch heeft hoofdstuk 1 betrekking op wat de betrokken kerken gemeenschappelijk aan fundamenteels belijden; het gaat over *our common faith*. Dit 'wij' is het oecumenische wij van de betrokken partners. Hoofdstuk 2 (over heil, rechtvaardiging en heiliging) begint meteen over de consensus over het wezenlijke van de rechtvaardiging. Het doet ruimschoots een beroep op de *Gemeenschappelijke verklaring betreffende de leer van de rechtvaardiging* van lutheranen en rooms-katholieken uit 1999 die in 2006 ook door methodisten is getekend. Oecumenisch gezien staat dus consensus voorop, het gezamenlijke wij van de betrokkenen. De hoofdstukken 3 en 4 zetten oecumenisch bescheidener in. Hoofdstuk 3 begint met 'Gemeenschappelijke perspectieven op de aard en de zending van de Kerk' en hoofdstuk 4 met 'Naar een gemeenschappelijk perspectief op de sacramenten'. Het geheel laat een rode draad zien van meer samen naar minder samen. Het laat ook zien dat de overblijvende kwesties vooral de heilsmiddelen betreffen.

4.2. Ongelijktijdigheid van het dialoogmateriaal

Harvesting the Fruits bestaat naar schatting voor meer dan 80% uit citaten. Die citaten komen uit de dialogen tussen de betrokken kerkfamilies. Die dialogen worden in een thematische ordening behandeld, per onderdeel steeds in een bepaalde volgorde. Per onderdeel is de vraag welke rationaliteit achter de volgorde zit. Is dat de mate van

consensus? Is het de mate van herkenning vanuit rooms-katholiek perspectief? Is het wat in de agenda van het katholieke gelovig aanvoelen of volgens de agenda met zorgpunten van het leergezag prioriteit verdient?

Het zou mij liever zijn geweest als de uit de dialogen verwerkte teksten niet na elkaar, maar in kolommen naast elkaar waren weergegeven. Deze voorkeur hangt samen met twee factoren. Ze kunnen beide onder de noemer van de ongelijktijdigheid worden gebracht.

De eerste factor betreft het feit dat er vrijwel niet is gereflecteerd op de eigen aard, inhoud en dynamiek van de vier dialoogprocessen. De teksten zijn als het ware uit het proces geplukt. Daarmee is het verband tussen de verschillende dialogen niet duidelijk en worden de geselecteerde teksten zonder context gepresenteerd. Ze krijgen zo een tijdloos karakter.

De tweede factor betreft het feit dat de teksten 40 jaar omspannen. Sommige dateren uit de late jaren zestig. Ze dragen de sporen van de stand van zaken in oecumene en theologie uit die tijd. De jongste documenten komen uit de tweede helft van het afgelopen decennium: de studie over de apostoliciteit van de Kerk uit de luthers - rooms-katholieke dialoog (2006); het document over de genade in Christus uit van methodistisch - katholieke dialoog (2006); *Growing Together in Unity and Mission* uit de anglicaans - katholieke gesprekken (2007) en het document over de Kerk als gemeenschap van gezamenlijk getuigenis van het koninkrijk van God uit de katholieke - gereformeerde gesprekken (2007). Deze documenten weerspiegelen de stand van zaken uit het laatste decennium. Ook dat laat een ongelijktijdigheid zien die met het oog op het oogstproject om doordenking vraagt. Zeker, hermeneutische gevoeligheid kan kardinaal Kasper niet worden ontzegd. Daarvoor is hij te veel in de Tübinger School geschoold. Hij noemt hermeneutische problemen ook onder de nader te bespreken kwesties (nr. 108). Maar die betreffen de verhouding van Schrift en Traditie ten opzichte van bindende geloofsinterpretaties en de wijze waarop de Schrift moet worden geïnterpreteerd, niet het verband tussen en de ontwikkeling binnen de dialogen.

4.3. De gelaagdheid van de besproken kwesties

De kwesties die in bilaterale dialogen worden besproken, zijn gelaagd. Op het eerste oog betreffen ze een inhoudelijk twistpunt, bij voorbeeld over de sacramentaliteit van het ambt. Maar daarin is een verborgen, meer abstracte laag meegegeven die te maken heeft met de wijze waarop de kerken waarheid vinden en bindende uitspraken doen. In die tweede laag gaat de kwestie meespelen aan welke bronnen ze gezag toekennen, hoe ze het gezag van de verschillende bronnen ten opzichte van elkaar waarderen en hoe ze in hun kerkstructuur hebben geregeld – als ze dat al hebben – hoe een bindende uitspraak kan worden gedaan. Een illustratie hiervan is te vinden in het eerste hoofdstuk van *Een rijke oogst*. Dat hoofdstuk gaat over Jezus Christus en de Drie-eenheid als *fundamentalìa* van ons gemeenschappelijk geloof. Maar pas paragraaf C gaat inhoudelijk hierop in. Vooraf gaan een paragraaf over het Evangelie (A) en een paragraaf over de klassieke geloofsbelijdenissen (B). Ze worden naar voren gebracht als gezaghebbende bronnen. ‘Het Evangelie van Jezus Christus dat door de apostelen is verkondigd, is de bron van de hele heilswaarheid en de basis van iedere oecumenische dialoog’, aldus de eerste zin van paragraaf A. Blijkbaar moet eerst de vraag naar de bronnen en hun gezag worden geklaard, voordat de inhoud kan worden behandeld kan.

Deze gelaagdheid in de besproken kwesties weerspiegelt zich als een gelaagdheid in de mate waarin overeenkomst of nog nader te bespreken gebrek daaraan wordt vastgesteld. Een inhoudelijk ‘ja’ kan zelfs gebrek aan overeenstemming op het vlak van de waarheidsvinding maskeren. Een weging van de waarde van *Een rijke oogst* en gebruik van het boek in het kerkelijk leven en leren vraagt erom deze dubbele gelaagdheid in zicht te houden.

4.4. Het gezag van bilaterale teksten

Zoals gezegd bestaat *Harvesting the Fruits* voor een groot percentage uit citaten. Dat is een interessant gegeven vanuit de optiek van de gezagsvraag. Want door het citeren krijgen de geciteerde fragmenten een zeker gezag. Wat niet wordt geciteerd uit de dialoogdocumenten blijft immers buiten zicht en krijgt zo geen 'gezag'.

Ook binnen deze geciteerde teksten komen citaten voor. Dat kunnen citaten zijn uit eerdere dialogen van dezelfde partners (zoals in nr. 41 waarin ARCIC *Gezag I* en *Gezag III* worden geciteerd in passages, genomen uit *Growing Together in Unity and Mission*). Het kunnen verwijzingen uit of naar de Schrift zijn (in hetzelfde nr. 41 wordt geattendeerd - via hetzelfde citerende citaat uit *GTUM* - op 5 passages uit het Nieuwe Testament) of uit Vaticanum II (zoals in nr. 47 via het eerste document uit de gereformeerd - katholieke dialoog). Hun gezag wordt door het citeren als het ware bevestigd.

Men kan de vraag stellen wat de bedoeling is van dit vele citeren. In de verte klinkt nog iets mee van een methode uit de neoscholastieke handboekentheologie waarin een setje citaten uit de Schrift, de patristiek en de scholastiek het antwoord op een vraag moest onderbouwen. Of is eerder te denken aan het opsieren van een uitspraak om te laten zien dat de uitspraak en de geciteerde bron bij elkaar horen, opdat zo het gezag van de bron erop afstraalt? Zelfs een *copy-pasting* strategie is aan de uitoefening van kerkelijk leergezag niet vreemd, vooral bij hevig bediscussieerde kwesties, alsof herhaling een gezagverhogend effect heeft. Hoe dan ook, een tekst alleen heeft geen gezag. Ze steunt ook op het institutionele, morele en theologische gezag van degene die haar voorhoudt en op het gezag dat lezers en gebruikers haar toekennen. Dat zal gebeuren als ze transparant is voor het geheim van de Drie-ene God of, zoals Luther ooit zei, *was Christum treibet*.

De overeenstemming over de rechtvaardigingsleer

door Dick Akerboom

“Over de rechtvaardiging is er onder de geleerden al op veel punten overeenstemming, waarover in het begin veel strijd was”. Wanneer we dit citaat voorleggen aan theologen en kerkhistorici met de vraag uit welke periode het stamt, dan zullen vermoedelijk velen het plaatsen in de tweede helft van de 20^e eeuw. In werkelijkheid is het een uitspraak van Melanchthon, vriend en collega van Maarten Luther. Ondanks de verwachting van Melanchthon, dat een consensus voor het grijpen lag, waren de Rooms-katholieke Kerk en de lutherse kerken pas aan het einde van de 20^e eeuw in staat een gemeenschappelijke verklaring over de leer van de rechtvaardiging op te stellen. Deze werd in 1997 aan de kerken ter goedkeuring voorgelegd en op zondag 31 oktober 1999 werd in een feestelijke viering in Augsburg de *Official Common Statement* ondertekend.

Paus Johannes Paulus II noemde de *Officiële gemeenschappelijke verklaring van de Lutherse Wereldfederatie en de Katholieke Kerk* een “mijlpaal” in de oecumenische gesprekken. Dr. Ishmael Noko, secretaris-generaal van de Lutherse Wereldfederatie en Walter Kardinaal Kasper, voorzitter van de Pauselijke Raad ter bevordering van de Eenheid van de christenen, stellen dat “dit beeld precies past bij de situatie... We hebben een belangrijk punt bereikt, maar we zijn nog niet bij het uiteindelijke doel. De gemeenschappelijk verklaring is belangrijk, ook al heeft ze haar beperkingen. Haar waarde ligt in het feit dat we nu gemeenschappelijk kunnen getuigen wat het hart is van ons geloof... De in toenemende mate gesecculariseerde wereld heeft zo'n gemeenschappelijk getuigenis nodig... Als kerken steken we de handen naar elkaar uit en willen die nooit meer loslaten”.

Mijn korte lezing omvat drie delen. Eerst zal ik iets zeggen over de ontstaansgeschiedenis van de *Joint Declaration on Justification*, vervolgens zal ik enkele zinnen wijden aan de bereikte consensus, om tenslotte wat langer stil te staan bij de vraag: hoe nu verder?

1. Ontstaansgeschiedenis van de *Joint Declaration on Justification*

Al meer dan 25 jaar waren er gesprekken tussen de Rooms-katholieke Kerk en de evangelisch-lutherse kerken over de rechtvaardigingsleer voordat in 1999 de *Joint Declaration on Justification* kon worden ondertekend. Deze gesprekken waren deels op wereldniveau. Het vertrekpunt was het zogenaamde Malta-bericht *Das Evangelium und die Kirche* uit 1972, waarin al sprake is van een vergaande consensus over de leer van de rechtvaardiging, en een vervolgrapport *Kirche und Rechtfertigung* uit 1994. Er waren ook gesprekken, deels op regionaal en particulier niveau, zoals in de USA waarvan in 1983 de resultaten werden gebundeld in het document *Justification by Faith. Lutherans and Catholics in Dialogue VII*. In de Duitse Bondsrepubliek verscheen in 1986 *Lehrverurteilungen - kirchentrennend? Rechtfertigung, Sakramente und amt im Zeitalter der Reformation und heute*.

Ere wie ere toekomt: het initiatief ging uit van de lutheranen. In 1992 deed de *Evangelical Lutheran Church of America* het voorstel dat de negende Assemblee van de Lutherse Wereldfederatie (LWF), die zou worden gehouden in 1997, precies 450 jaar na de promulgatie van het decreet over de rechtvaardiging op het Concilie van Trente, zou verklaren dat de lutherse veroordelingen ten aanzien van de rechtvaardigingsleer de Rooms-katholieke Kerk niet meer treffen. De Council van de LWF gaf in 1993 de permanente commissie voor oecumenische aangelegenheden de opdracht dit initiatief verder te ontwikkelen.

In juni 1994 maakte een werkgroep van de LWF een eerste ontwerp voor een *Joint Declaration on the Doctrine of Justification*. Tijdens de zitting van de Council van de LWF in

1994 werd kennisgenomen van "dit document in wording". De secretaris-generaal werd gemachtigd de lidkerken de herziene tekst toe te zenden. Op 10 januari 1995 werd een tweede concept van de gemeenschappelijk verklaring voorgelegd aan de lidkerken met het dringende verzoek van publicatie af te zien. De secretaris-generaal van de LWF gaf per begeleidend schrijven de lidkerken tot eind januari 1996 de tijd om de vraag te beantwoorden of ze de in de gemeenschappelijke verklaring geformuleerde consensus konden aanvaarden als in overeenstemming met het evangelie en als een voldoende basis voor de constatering, "dat de veroordelingen ten aanzien van de rechtvaardiging in de lutherse belijdenisgeschriften de Rooms-katholieke Kerk van vandaag niet treffen". Omdat er onder lutheranen verschillen bestaan in de opvatting van de rechtvaardigingsleer kon de vraag niet luiden, "of er verschillen bestaan, maar of die genoeg belang hebben, om een scheiding tussen de kerken te rechtvaardigen". In de zomer van 1996 werden de antwoorden uit de lidkerken door het Centre Oecuménique van de LWF in Straatsburg verwerkt in een *Analyse der Antworten der lutherischen Kirchen auf die Gemeinsame Erklärung zu Rechtfertigungslehre*. Een verbeterde definitieve versie zou opnieuw aan de lidkerken worden aangeboden ter goedkeuring of afwijzing. De korte termijn om te reageren en het niet openbare karakter van de raadpleging stuitte op hevige kritiek. De synodale structuur van de evangelisch-lutherse kerken vraagt immers, omwille van de waarheidsvinding, om een openbare discussie en dat zou niet het geval zijn indien de synodes alleen maar ja of nee mogen zeggen tegen een definitieve tekst.

Ook de katholieke kerk heeft in de loop van 1996, in een commissie samengesteld uit vertegenwoordigers van de Congregatie voor de Geloofsleer en de Pauselijke Raad voor de Eenheid, de versie van januari 1996 bestudeerd en wijzigingsvoorstellen geformuleerd, hetgeen leidde tot *Römisch-katholischen Modi zur Gemeinsamen Erklärung zur Rechtfertigungslehre*. Een herziening van de tekst bleek noodzakelijk. Van 3 tot 7 juni 1996 kwam een gemeenschappelijke werkgroep in Würzburg bijeen om de tekst te herzien en een nieuw concept te maken, dat aanzienlijk afwijkt van de versie uit 1995. De tekst werd methodisch helderder van opzet, het belangrijke sleutelbegrip "*consensus in basic truths*" werd in de tekst opgenomen, de Bijbelse fundering van de rechtvaardigingsleer werd verbreed en verdiept, de trinitaire en christologische fundering van de rechtvaardiging werd duidelijker naar voren gehaald. De tijd was echter onvoldoende om alle nummers grondig te bewerken. De Council van de LWF besloot in september 1996 dat de versie Würzburg I nog op een aantal punten diende te worden verbeterd. In januari 1997 kwam dezelfde groep voor de herziening van de tekst opnieuw in Würzburg bijeen. In de definitieve versie is, in vergelijking met Würzburg I, het gemeenschappelijk verstaan van de rechtvaardigingsleer duidelijker geformuleerd, maar anderzijds is ook een zekere meerduidigheid in de lutherse opvattingen duidelijker aangegeven. Het *Executive Committee* van de LWF kreeg de opdracht de opnieuw bewerkte tekst aan de lidkerken te sturen met het verzoek uiterlijk 1 mei 1998 hun definitief oordeel aan de LWF mee te delen. De negende Assemblee van de LWF kreeg dus een geringere rol dan vooraf was gepland en de Council van de LWF zou in de zomer van 1998 beslissen op grond van de antwoorden van de lidkerken.

In de maand juni zijn de officiële standpunten van de LWF (16 juni 1998) en de Pauselijke Raad ter bevordering van de Eenheid van de christenen (25 juni 1998) gepubliceerd. Hoewel niet alle lidkerken van de LWF met de bereikte consensus kunnen instemmen, gaat verreweg het grootste deel van de lidkerken akkoord met de bereikte consensus. Ook in de rooms-katholieke reactie is sprake van een grote mate van instemming. Op zondag 31 oktober 1999 werd in een feestelijke viering in Augsburg de *Official Common Statement* ondertekend. De gemeenschappelijke verklaring over de rechtvaardigingsleer wordt een aanzienlijke stap vooruit genoemd en een "consensus over fundamentele waarheden van de rechtvaardigingsleer". In 2006 sloot ook de *World Methodist Council* zich aan bij het *Official Common Statement* van de Lutherse en Rooms-katholieke Kerken

2. Inhoud van de bereikte consensus

De *Official Common Statement* van de Lutherse Wereldfederatie en de Katholieke Kerk omvat drie punten. In de eerste plaats verklaren de kerken samen, op basis van de overeenstemming die is bereikt in de *Joint Declaration on the Doctrine of Justification (JD)*, die in 1997 ter goedkeuring aan de kerken werd voorgelegd: “Het verstaan van de leer van de rechtvaardiging, die in deze Verklaring is uiteengezet, toont aan, dat er een consensus bestaat ten aanzien van de grondwaarheden van de leer van de rechtvaardiging tussen lutheranen en [rooms-]katholieken”. (*JD* 40) Op basis van deze consensus verklaren de Lutherse Wereldfederatie en de [Rooms-]Katholieke Kerk samen: “De leer van de lutherse kerken, die wordt weergegeven in de Verklaring, valt niet onder de veroordelingen van het Concilie van Trente. De veroordelingen in de lutherse belijdenisgeschriften zijn niet van toepassing op de leer van de Rooms-katholieke Kerk, die wordt weergegeven in deze Verklaring.” (*JD* 41)

In de tweede plaats is, naar aanleiding van de resolutie van de Council van de Lutherse Wereldfederatie (16 juni 1998) en het antwoord van de Rooms-katholieke Kerk (25 juni 1998), een aantal vragen die in die reacties naar voren kwamen in een Aanhangsel, dat bij de *Official Common Statement* hoort (*Annex* genoemd), nader aan de orde gesteld. Duidelijk is “dat de wederzijdse veroordelingen van vroeger niet van toepassing zijn op de leer van de dialoogpartners, zoals die is weergegeven in de *Joint Declaration on the Doctrine of Justification*”.

Ten derde verplichten de dialoogpartners zich om de studie van de Bijbelse grondslagen van de leer van de rechtvaardiging voort te zetten en te verdiepen. Ze zullen bovendien zoeken naar een gemeenschappelijk verstaan van de leer van de rechtvaardiging, dat verder gaat dan datgene wat in de gemeenschappelijke verklaring en de aangehechte verklaring is behandeld. Uitgaande van de bereikte consensus is voortzetting van de dialoog vereist in het bijzonder over de punten die zijn genoemd in de gemeenschappelijke verklaring zelf (*JD* 43) als punten die een verdere verduidelijking nodig hebben om te komen tot de volledige gemeenschap tussen de kerken, een eenheid in verscheidenheid, waarin resterende verschillen zouden worden “verzoend”. “Lutheranen en [rooms-]katholieken zullen hun pogingen voortzetten oecumenisch in hun gemeenschappelijk getuigen de boodschap van de rechtvaardiging te vertalen in woorden, die relevant zijn voor mensen van vandaag, en verband houden met zowel de individuele als de maatschappelijke interesse van onze tijd,”

3. Hoe nu verder?

Met name deze laatste zin van het *Official Common Statement* is van groot belang. Uit een groot onderzoek, gehouden in Duitsland kort na de ondertekening van de *Joint Declaration*, blijkt dat veel mensen zich afvragen, waarover het eigenlijk nog gaat bij de kwestie van de rechtvaardiging, en men mag vermoeden dat op dit punt niet veel is veranderd. Overigens was dat al langer een probleem in lutherse kerken. Tijdens de Assemblee van de Lutherse Wereldfederatie in 1963 in Helsinki slaagde men er niet in een document over de rechtvaardiging te laten bespreken en aannemen. Het werd slechts voor kennisgeving aangenomen. Latere commentaren spreken van een fiasco op dit punt. Maar het is de vraag of het aan katholieke zijde beter is gesteld? De oogst is binnengehaald. Maar als je de oogst te lang laat liggen, gaat hij rotten. De oogst moet op de markt worden gebracht, waar die geweldige, fantastische mens van Nietzsche rondloopt op klaarlichte dag met een lantaarn in zijn hand en roept: “Ik zoek God”. Creatieve mensen moeten die oogst verwerken tot jams, compôtes en allerlei andere lekkernijen die nog niemand zó heeft geproefd. Want als je de oogst niet verkoopt, had je hem net zo goed kunnen laten hangen. Dat had veel werk bespaard!

Het gaat eigenlijk nog steeds om dezelfde vraag die ook Luther al formuleerde: hoe kan rechtvaardiging – als het centrum van spiritualiteit, verkondiging en theologie – heden ten dage worden verstaan, verkondigd en geloofd, en wel zo dat daarin het wezenlijke, het geheel van het christelijke geloof verstaanbaar en ervaarbaar worden? Dat kan alleen maar wanneer een reeks hindernissen voor het verstaan uit de weg kan worden geruimd. Die hindernissen zijn tweevoudig. Ze zijn namelijk enerzijds gelegen in het hedendaags taalgebruik en anderzijds zijn het bezwaren van inhoudelijke aard.

In het hedendaags taalgebruik wordt het woord rechtvaardiging weliswaar vaak gebruikt, maar in een zin, die totaal tegengesteld is aan de manier waarop Paulus en Luther het gebruikten. In ons taalgebruik wordt rechtvaardiging gewoonlijk gebruikt in de zin van “je zelf rechtvaardigen”, “aangeven, dat je in je recht staat”. Iets dergelijks geldt ook voor het woord gerechtigheid of geloof. Inhoudelijk is de rechtvaardigingsleer zo sterk verbonden met een beeld van God als een toornige rechter, dat het Godsbeeld daardoor wordt verduisterd en de blijde boodschap niet méér lijkt te zijn dan een opklaren van dit beeld in die zin dat deze rechter zijn toorn niet uitstort over schuldige mensen, maar over zijn onschuldige zoon. Is dat de God van de blijde boodschap? Is God niet meer dan een gruwelijke God, die alleen door het offer van zijn onschuldige zoon wil worden verzoend?

De rechtvaardigingsleer stelt echter niet alleen vragen bij het Godsbeeld, maar ook bij het mensbeeld. Luther kon de rechtvaardigingsleer zo samenvatten: “Het gaat om de aangeklaagde en verloren mens en om de rechtvaardigende God en redder”. Maar dat de mens is verloren, dat de mens zichzelf niet kan helpen en moet worden gered, dat is een boodschap, die in onze tijd moeilijk is te verstaan. Veel mensen in onze huidige samenleving, ook binnen onze kerken, zullen dit een negatief mensbeeld vinden en zeggen dat het humanisme en de Verlichting nog niet echt zijn doorgedrongen in de christelijke verkondiging. De rechtvaardigingsboodschap lijkt een leer te zijn geworden, die antwoorden geeft op vragen die niemand stelt.

Onder de titel ‘Gerechtvaardigd – Bevrijd tot leven’ hebben de Lutherse Wereldfederatie en de Pauselijke Raad ter bevordering van de Eenheid van de christenen in 2004 de vijfde verjaardag van de ondertekening van de *Officiële gemeenschappelijke verklaring* gevierd in Johannesburg. In de voorbereidende documenten voor deze bijeenkomst wordt van lutherse zijde de balans opgemaakt van die vijf jaar aan de hand van berichten van alle continenten en wordt een aantal pogingen gedaan om de rechtvaardiging handen en voeten te geven in onze tijd. Zo wordt de leer van de rechtvaardiging de basis voor menswaardigheid in Colombia, voor de strijd tegen de uitsluiting van vrouwen in India, voor de strijd tegen apartheid in Zuid-Afrika, voor de strijd tegen iedere vorm van ongelijkheid in Namibië. Zo zetten in ieder geval de lutheranen “hun pogingen voort ... de boodschap van de rechtvaardiging te vertalen in woorden, die relevant zijn voor mensen van vandaag en verband houden met zowel de individuele als de maatschappelijke interesse van onze tijd”.

De rechtvaardigingsleer was in de ogen van Luther een zaak van specialisten. In Luthers *Grote Catechismus* komt ze nauwelijks voor. Wil men “eenvoudig”, “voor jonge leerlingen”, over de rechtvaardiging spreken, dan moet men spreken over datgene wat ze betekent. Bij allerlei afzonderlijke aspecten van het bijbels getuigenis is ze aan de orde. De alles bepalende inhoud van de rechtvaardiging is het woord van Jezus Christus als degene door wiens menselijk leven, kruis en opstanding God ons onvoorwaardelijk heeft verlost en rechtvaardig heeft gemaakt. Rechtvaardiging is dus in één woord de verkondiging van Jezus Christus overeenkomstig het evangelie. De rechtvaardiging is dus aan de orde, wanneer we in de context van het geloof in Jezus Christus de vraag stellen, hoe we zeker zijn van ons heil, wat het verband is tussen woord, geloof, sacrament, werk, vrijheid, hoe ons blijvend verzet tegen God zich verhoudt tot onze gerechtigheid vóór God, wat de kerk is en wat ze moet doen, wat de wereld van de christenen heeft te verwachten en de christen van de wereld, waar God voor ons openbaar wordt en waar hij verborgen blijft. De zaak waar het om

draait is de verkondiging van Jezus Christus. De strijd is in het verleden nooit gegaan over de werkelijkheid van de rechtvaardiging, maar alleen over de juiste vorm en de juiste praxis van de verkondiging van Christus. Het lijkt mij dat een dergelijke discussie in onze tijd verspilling is van kostbare tijd, omdat zowel de lutherse kerken als de Rooms-katholiek Kerk met een mond vol tanden lijken te staan als het erom gaat de juiste woorden te vinden voor de verkondiging van Jezus Christus in onze tijd. De laatste zin van het derde punt van de *Official Common Statement*, "lutheranen en [rooms-]katholieken zullen hun pogingen voortzetten oecumenisch in hun gemeenschappelijk getuigen de boodschap van de rechtvaardiging te vertalen in woorden, die relevant zijn voor mensen van vandaag, en verband houden met zowel de individuele als de maatschappelijke interesse van onze tijd", duldt geen uitstel in Christus' naam.

Er had meer kunnen worden geoogst

Enkele overwegingen bij Een rijke oogst

door Ton van Eijk

1. Of ik, behalve de eucharistie, ook het doopsel voor mijn rekening wilde nemen, was de vraag van de secretaris van de Katholieke Vereniging voor Oecumene. Geen probleem om daar ja op te zeggen. Want onze tekst is daarover zeer kort: één nummer, drie bladzijden. Dat verbaast niet. Want, zoals de vijf betrokken kerken zelf zeggen, de doop is tussen hen ten tijde van de Reformatie geen issue geweest en is het ook nu niet. Het zou alleen tot uitdrukkelijke erkenning moeten komen. Een punt van zorg, dat pas in de Overwegingen aan het eind van dit hoofdstuk (§ 98, blz. 164) van katholieke zijde wordt geventileerd, is dat in toenemende mate niet-traditionele trinitarische formules worden gebruikt. Daarmee wordt de basis onder dooperkenning weggetrokken.

De doop is natuurlijk in de 16^e eeuw wel in het geding geweest, maar dan tussen vier van de vijf betrokken kerken (methodisten waren er toen nog niet) aan de ene kant en de Dopersen aan de andere. In de beknoptheid waarmee hier over de doop wordt gesproken, wordt een beperking van het *Harvesting*project zichtbaar. De doop is in de laatste jaren namelijk opnieuw in de belangstelling komen te staan, zowel binnen de Wereldraad als binnen onze landelijke raad.⁵ Nieuwe gezichtspunten betreffende de doop en het geheel van de christelijke initiatie worden op het ogenblik juist ontwikkeld in dialogen of andere publicaties waarbij de Dopersen en ook de Pentecostals zijn betrokken of waarin althans hun dooptheologie en –praktijk in het blikveld komen.⁶ Die nodigen de bij het *Harvesting*project betrokken kerken uit tot een zowel systematisch- als praktisch-theologische bezinning op de kinderdoop.

2. Ik haast me nu naar de eucharistie, omdat onze tekst daar veel meer over heeft te melden. Net zoals onder de paragrafen over het wijdingsambt wordt ook hier een onderscheid gemaakt tussen de dialoog met de anglicaanse gemeenschap (ARCIC) en de andere drie. Dat heeft zijn voor de hand liggende grond in het feit dat aan het eind van het hele traject tussen rooms-katholieken en anglicanen over de eucharistie een volledige overeenkomst is bereikt. Die overeenkomst betreft de vanouds controversiële kwesties van de werkelijke tegenwoordigheid en het offerkarakter van de mis, maar ook het gegeven dat naar de overtuiging van beide kerken de eucharistie moet worden geleid door een ambtsdrager die daartoe een als sacramenteel beschouwde wijding heeft ontvangen, een punt dat overigens binnen de wereldwijde anglicaanse gemeenschap niet onomstreden is.⁷

Er worden twee kwesties genoemd waarop verder moet worden gestudeerd. De eerste betreft een 'verschil in discipline', namelijk de verhouding tussen kerkelijke en eucharistische gemeenschap. In tegenstelling tot de Rooms-katholieke Kerk onderhoudt de Anglicaanse Kerk eucharistische gemeenschap met kerken waarvan ze de ambten nog niet erkent en waarmee dus nog geen volledige kerkelijke gemeenschap bestaat op voorwaarde dat er inzake de eucharistie wel overeenstemming bestaat. De tweede kwestie gaat over de aanbidding van Christus in de geconsacreerde gaven waar sommige anglicanen moeite mee hebben. Ik teken bij dit laatste aan, dat de uitkomst van het gesprek daarover niet hoeft in te houden dat ook anglicanen deze devotionele praktijk introduceren. Hier is het oecumenisch

⁵ Thomas F. Best, Dagmar Heller (eds), *Becoming a Christian. The Ecumenical Implications of Our Common Baptism* (FO 184). Genève (WCC), 1999; Joint Working Group RCC/WCC, *Ecclesiological and Ecumenical Implications of Our Common Baptism*. Information Service PCPCU 2005, blz. 188-204

⁶ De Rooms-katholieke Kerk heeft op mondiaal niveau met de Pentecostals gesprekken gevoerd, met de Dopersen (Baptisten en Mennonites of Doopsgezinden) niet.

⁷ De Bisschoppen van de Church of England hebben in 1997 duidelijk stelling genomen; zie *Eucharistic Presidency. A Theological Statement by the House of Bishops of the General Synod*. Londen (Church House Publishing)

principe van toepassing dat voor volledige kerkelijke gemeenschap niet méér wordt gevraagd dan wat noodzakelijk is (*quod requiritur et sufficit*). Dat houdt in dit geval in dat zij die de praktijk van de aanbidding niet kennen de mogelijkheid ervan niet ontkennen. Want dan zou twijfel rijzen aan hun geloof in de duur van de werkelijke tegenwoordigheid na de viering.⁸

Er had hier nog een derde kwestie kunnen worden vermeld: die over het geslacht van de gewijde ambtsdrager. Die wordt genoemd en besproken in hoofdstuk 3C2d over het ambt onder de vragen die blijven (§ 55, blz. 98-100). Naar de overtuiging van de Rooms-katholieke Kerk is de vereiste dat de gewijde ambtsdrager van het mannelijk geslacht is verbonden met de aard van het sacrament van de (presbyter)wijding en dus met de eucharistie. Door de ontwikkelingen binnen de anglicaanse gemeenschap (na het eindrapport van ARCIC, 1982), het standpunt dat de Rooms-katholieke Kerk vervolgens heeft ingenomen en het gezag dat ze aan deze standpuntbepaling heeft gegeven valt niet goed in te zien wat verdere studie op dit punt nog zou kunnen opleveren. Nergens zal dit 'obstakel' zo pijnlijk worden gevoeld als in de gesprekken met de anglicanen die inzake de eucharistie – als men tenminste even afziet van degene die haar leidt – zo ver waren gevorderd.

3. Ook in de dialoog met de andere drie geloofsgemeenschappen is over de eucharistie groeiende consensus aan het ontstaan. Die consensus betreft: de centrale plaats van de eucharistie in het leven van de kerk; het offerkarakter van de eucharistie dat steeds wordt verbonden met de anamnese of gedachtenis, waarvan het louter subjectieve karakter (*nuda commemoratio*, Trente) wordt verworpen; de werkelijke tegenwoordigheid van Christus; de herontdekking van de *epiclese* en de vereiste van een gewijde bedienaar als voorganger / voorzitter. Alleen voor de dialoog met de lutheranen wordt gesproken van 'een hoge mate van overeenstemming' inzake de werkelijke tegenwoordigheid en het offerkarakter (§ 97, blz. 163). Toch wordt onder de *Inleidende conclusies* nog eens gezegd dat precies op deze twee punten nog ernstige verschillen bestaan die moeten worden overbrugd voordat de maaltijd van de Heer gezamenlijk kan worden gevierd (§ 111, blz. 173).

De blijvende vragen betreffen zowel de theorie als de praktijk van de eucharistie, waarbij niet wordt uitgesloten dat de praktijk een onderliggende theorie aan het licht brengt. Zo wordt eraan herinnerd dat de Hervormers unaniem de term transsubstantiatie hebben verworpen. Nu weten katholieke theologen dat die term zelf geen geloofsword is. Maar als met die term ook de verandering van brood en wijn wordt afgewezen - wat de lutherse belijdenisgeschriften overigens niet doen - is er wat de katholieken betreft toch een probleem (§ 96, blz. 159). Voor wat de praktijk(en) betreft worden voorts vragen gesteld bij de eucharistische gastvrijheid (onderliggende theorie: de band tussen eucharistische en kerkelijke gemeenschap), de omgang met de geconsacreerde gaven (theorie: de duur van de aanwezigheid), de (dubbelzinnigheid van) zo genoemde *agapè*vieringen en het voorgaan van niet-gewijde bedienaren. Je zou kunnen zeggen dat de katholieken enerzijds vragen hebben bij de praktijken van anderen, terwijl ze anderzijds begrip vragen voor hun eigen devotionele praktijken. Over de aanbidding had ik het daarnet al even.

Interessant is wat in de eerste ronde van de gereformeerd - katholieke dialoog over de verhouding theorie en praktijk wordt opgemerkt: de gesprekspartners tonen zich bewust 'van de ernstige kloof tussen wat we beweren over een gemeenschappelijke theologische opvatting en onze feitelijke praktijken' (§ 96, blz. 160). Het zullen inderdaad vaak de praktijken zijn die bij anderen vragen oproepen. Dat was ten tijde van de Reformatie en het Concilie van Trente niet anders.⁹ Een voorbeeld, recent en dichtbij huis. Zowel lutheranen als

⁸ Vgl. het antwoord van de Rooms-katholieke Kerk op het Limarapport in: *Churches Respond to BEM VI* (FO 144). Genève, 1988, blz. 24-25

⁹ Dit heeft vooral David Power duidelijk gemaakt in: *The Sacrifice We Offer. The Tridentine Dogma and Its Interpretation*. Edinburgh (T&T Clark), 1987

gereformeerden stellen in hun gesprek met de katholieken dat de maaltijd van de Heer door een gewijde ambtsdrager moet worden geleid (blz. 157-159). Wat betekent het dan wanneer in de Protestantse Kerk de tot ouderling gepromoveerde kerkelijk werker (met HBO-opleiding) sacramentsbevoegdheid krijgt en dus niet alleen de doop maar ook het Avondmaal mag bedienen? Is die geordineerd en, zo ja, hoe moet die ordinatie in relatie tot die van de predikant worden verstaan?

4. Ik blijf bij die praktijken nog even staan. Want tot de eucharistische praktijk behoort natuurlijk op de eerste plaats de viering zelf. Als het theologische gesprek in de dialogen neerkomt op het verwoorden van een oecumenische *lex credendi*, dan is het ook van belang te zien of en in hoeverre de *lex orandi*, de liturgische praktijk, daaraan beantwoordt. Het zou me interesseren om te weten of de theologen die de dialoogcommissies bezetten contacten onderhielden met de liturgisten uit hun kerken die tezelfdertijd bezig waren met de herziening van de liturgische boeken. Maar nog belangrijker is de vraag of de theologische en de liturgische teksten die theologen resp. liturgisten produceerden zich met elkaar laten rijmen, met andere woorden in hoeverre de theologisch verwoorde consensus c.q. convergentie in de herziene liturgische boeken is terug te vinden. Met name in de liturgie van de eucharistie hebben zich de laatste decennia oecumenisch significante ontwikkelingen voltrokken. Ook hier kan het gebeuren dat de praktijk niet beantwoordt aan de overeenstemming in de theorie. Ik geef twee voorbeelden.

- In de dialoog met de rooms-katholieken blijkt het voor lutheranen mogelijk van de eucharistie als offer te spreken. Maar in de eindredactie van het *Evangelisches Gottesdienstbuch* (1999) van de Duitse protestanten is uit het op dat van Hippolytus (*Traditio Apostolica*) gebaseerde eucharistisch gebed alle offerterminologie verwijderd. Dit wekt te meer verbazing als men zich realiseert dat de in Duitsland gevoerde dialoog over de eucharistie als offer een grotere mate van overeenstemming laat zien dan die de internationale dialoog tussen katholieken en zowel gereformeerden als lutheranen bereikte.

- Staat er in genoemde protestantse tekst te weinig over het offer, in sommige katholieke teksten staat er misschien teveel. In zijn (niet gepubliceerde) stellingname bij het resultaat van het Duitse project *Lehrverurteilungen – kirchentrennend?* (1992) schrijft de Pauselijke Raad voor de Eenheid: 'Uit de nieuw verworven theologische inzichten met betrekking tot het offerkarakter van de mis moeten ook van katholieke zijde consequenties worden getrokken voor een liturgische taal die niet voor misverstand vatbaar is'. Bedoeld worden hier uitdrukkingen die de indruk wekken dat het de Kerk is die God het offer van Christus aanbiedt. Daar valt wel een theologisch correcte draai aan te geven, maar wie enige oecumenische gevoeligheid heeft zal toegeven dat ze makkelijk verkeerd kunnen worden begrepen. De nieuwe vertaling van deze teksten in het kader van *Liturgiam Authenticam* zou een mooie gelegenheid bieden om het misverstand weg te nemen. Maar ik vrees dat bij degenen die zich op het ogenblik daarmee bezighouden die oecumenische sensibele niet groot is.

Met het aanstippen van de verhouding tussen de theologische en de liturgische verwoording van het geloof wil ik wijzen op de beperktheid van het *Harvesting* project. Het heeft slechts oog voor een deel van de oogst, terwijl in een belendende wijngaard ook wordt geoogst. En de vraag of de druiven van verschillende wijngaarden zich goed laten mengen wordt niet gesteld, terwijl de oogst van die andere wijngaard nu net wel het deel is waar alle 'gewone' gelovigen kennis van nemen wanneer ze de eucharistie vieren. Ik heb mijn bijdrage dan ook getiteld: Er had nog meer kunnen worden geoogst.

De Kerk in: W. Kasper, Een Rijke Oogst

door Eddy van der Borght

Het derde van de vier hoofdstukken met als titel *De Kerk* beslaat meer dan de helft van het boek. Ik prijs de wijsheid van de organisatoren om de bespreking van dit gedeelte over twee sprekers te spreiden. Collega Koffeman is gevraagd om te spreken over het ambt in de kerk. Dat is de derde subsectie van het hoofdstuk over de kerk. Ik zal me daarom beperken tot de eerste twee subsecties in het hoofdstuk over de kerk, dat zijn de delen *Gemeenschappelijke perspectieven op de aard en de zending van de Kerk* en *De bron van gezag in de Kerk*. Ik zal als volgt te werk gaan. Ik vat kort de rijke oogst van de oecumenische dialoog samen die de kardinaal onderkent in relatie tot de kerk, en ik voeg daar dan enkele bedenkingen aan toe.

Kardinaal Kasper begint zijn hoofdstuk over de kerk met een deel over de gemeenschappelijke perspectieven betreffende aard en zending van de kerk. Het eerste wat Kasper benadrukt als gemeenschappelijke oecumenische oogst over de kerk is de trinitarische basis van de kerk. De kerk vindt haar oorsprong in God die mensen roept, vanaf het begin, eerst het volk Israel, en later ook mensen uit de volkeren. Al de dialogen beamen dat Jezus Christus het fundament van de kerk is en dat Hij blijvend tegenwoordig is, en daarom wordt de kerk het lichaam van Christus genoemd. De kerk heeft haar betekenis en doel in Jezus Christus. Omdat Christus actief tegenwoordig is in zijn kerk benadrukken al de dialogen de rol die de kerk in het heil speelt. De kerk wordt ook tempel van de heilige Geest genoemd, omdat de Geest het werk van Christus in de kerk actualiseert en de kerk leidt. De heilige Geest is de band van gemeenschap in de kerk. Enerzijds was het niet moeilijk om in alle dialogen een bevestiging te vinden van de trinitarische basis omdat op dit punt geen echte discussie bestond. De opkomst van zogenoemde 'trinitarische renaissance' in de 20ste eeuw heeft daarbij zeker geholpen om tot een nieuw gemeenschappelijk spreken te komen. Anderzijds hebben de bevestiging van het unieke middelaarschap van Christus en de rol van de heilige Geest als voornaamste actor in de kerk de angst verminderd of verdreven dat het zelfverstaan van de Rooms-katholieke Kerk de soevereiniteit van Gods handelen ten behoeve van de mens verduistert.

Iets moeilijker lag het om een gemeenschappelijke taal te vinden voor de zending van de kerk, in het bijzonder de verhouding van de kerk tot het koninkrijk van God. De kerk is een instrument en een teken van het rijk Gods. De zondigheid van de leden van de kerk wordt erkend, maar deze doet de werkzaamheid van God door de kerk met het oog op het rijk Gods niet teniet. De eenheid van de kerk draagt bij aan de effectiviteit van de kerk als heilsinstrument. In de dialoog met de gereformeerden klinkt het dat de kerk een soort sacrament van het koninkrijk van God is. Ook in het gesprek met de anglicanen en methodisten valt de term sacrament als uitdrukking van de kerk als heilsteken. In de lutherse dialoog blijft terughoudendheid op dit punt klinken, maar Kasper is van oordeel dat het feit dat de kerk niet alleen als *creatura Verbi* maar ook als heilsteken en zelfs als sacrament kan worden aangeduid als belangrijke oecumenische oogst moet worden gekwalificeerd. De vroegere gepolariseerde dominante overtuiging dat de aard van de kerk er om vroeg te kiezen tussen een protestants verstaan van de kerk als *creatura Verbi* of een katholiek verstaan als *sacramentum gratiae*, maakt steeds meer plaats voor een en – en benadering, de overtuiging dat beide modellen complementair zijn.

Het gemeenschappelijk beamen van de trinitarische basis heeft ook geleid tot het centraal stellen van een nieuw begrip om de kerk te verstaan, namelijk het woord gemeenschap. De term stond al centraal in het ontwikkelen van de eucharistische *communio*-ecclesieologie ten tijde van Vaticanum II, en hij kreeg een Bijbelse en patristische onderbouwing vanuit het begrip *koinonia* in de oecumenische literatuur. Zoals God als Vader, Zoon en Geest gemeenschap is, zo is de kerk een gemeenschap van gewijde ambtsdragers en leken, van

mannen en vrouwen, en is de kerk een gemeenschap van lokale kerken met verscheidenheid in hun verbondenheid. Vooral in de dialoog met de anglicanen is het *koinoniabegrip* tot een echt sleutelbegrip geworden aan de hand waarvan samen een ecclesiologie is uitgebouwd, in het bijzonder ten aanzien van de structurering van de gemeenschap en de rol van de bisschop als instrument van de voortdurende versterking van de *koinonia* in tijd en ruimte. Kasper tekent daar wel bij aan dat de wijding van vrouwen in sommige anglicaanse provincies, en ondertussen moeten we ook zeggen de wijding van homoseksuele ambtsdragers, de voortgang in de gemeenschap tussen de Rooms-katholieke Kerk en de anglicaanse kerken sterk heeft gehinderd.

Het tweede deel van het hoofdstuk over de kerk behandelt de bron van het gezag in de kerk. Alle gesprekspartners beamen dat de voornaamste bron van gezag het gezag van Jezus Christus is. De klassieke controverse over de verhouding van Schrift en traditie in de wijze waarop Jezus Christus tot ons spreekt, is voor een heel stuk veel meer ontspannen geworden omwille van nieuw hermeneutische inzicht. Er moet onderscheid worden gemaakt tussen de Traditie (dat is de levende aanwezigheid van het Evangelie door de tijden heen tot op de dag van vandaag) en de vele tradities van de kerk. De Schrift is norm van de traditie, maar tegelijkertijd is de Schrift ook product van de Traditie. Die levende Traditie heeft ook gespeeld in het canoniseringsproces van het Nieuwe Testament. Toch zijn hiermee niet alle hermeneutische problemen van de baan. Over het gewicht van de vroegere concilies van de kerk blijven de meningen niet helemaal gelijklopend, maar het moeilijkste element blijft hoe de apostoliciteit van de kerk moet worden verstaan. Dat de kerk is gebouwd op het fundament van de apostelen wordt door alle gesprekspartners bevestigd. De gereformeerden benadrukken dat de hele kerk apostolisch is. Maar de betekenis van de opvolging in het apostolisch ambt blijft voorlopig een onopgelost probleem in de oecumenische dialoog. De posities van anglicanen en katholieken liggen dicht bij elkaar. *Episkopè* moet worden uitgeoefend door ambtsdragers die in de apostolische successie zijn gewijd. Maar voorlopig herzielt de Rooms-katholieke Kerk niet de brief van paus Leo XIII, *Apostolicae Curae* (1896), waarin de geldigheid van de anglicaanse wijdingen wordt ontkend. In de andere dialogen blijft verschil bestaan in het verstaan van de betekenis van de wijding in het ambt voor de apostoliciteit van de kerk, in het bijzonder de rol die het bisschopsambt daarbij speelt. In het kader van de apostoliciteit ontbreekt ook overeenstemming over de verantwoordelijkheid van het geordineerde ambt, in het bijzonder het bisschopsambt, als leergezag bij de authentieke Schriftinterpretatie.

Bij alle dankbaarheid over wat samen kan worden gezegd, vergeet de kardinaal niet aan te geven wat nog moet worden opgelost. Voor hem gaat achter de vraag naar het wat van de kerk, waarin veel vooruitgang is geboekt, de vraag naar het waar van de kerk schuil, waarover nog groot verschil van visie bestaat. Tegenover het protestantse antwoord dat de kerk wordt verwerkelijkt in gemeenschappen waar het Woord van God zuiver wordt verkondigd en de sacramenten op de juiste wijze worden bediend, staat de rooms-katholieke opvatting dat de Kerk van Christus bestaat in (*subsistit in*) de katholieke kerk, dat wil zeggen dat de Kerk concreet, ten volle, blijvend en eigenlijk wordt verwerkelijkt in gemeenschappen met de opvolger van Petrus, en de bisschoppen in gemeenschap met hem. Voor de Rooms-katholieke Kerk betekent de sacramentele werkelijkheid van de kerk dat het wat (aard) niet van het waar (de concrete gestalte van de kerk) mag worden gescheiden worden. En die concrete gestalte brengt ons bij de structuren en de moeilijke verschilpunten rondom het episcopaat in apostolische successie, het primaat, het leergezag van het episcopaat in gemeenschap met de bisschop van Rome.

Aan deze samenvatting voeg ik de volgende beschouwingen toe.

1. Het optimisme

Ik deel de fundamentele insteek van dit boek. Laten we niet al te veel somberen over een zogenaamde 'oecumenische winter', maar laten we in plaats daarvan de resultaten eens op een rij zetten. Is een half glas, half leeg of half vol? Kardinaal Kasper kiest voor het tweede perspectief en ik reken mezelf ook tot de oecumenische optimisten. In mijn werk als academisch systematisch theoloog merk ik dat het vanzelfsprekend is geworden om buiten de eigen confessionele belijning te kijken bij het vinden van oplossingen voor oude en nieuwe uitdagingen. Een signaal hoe een oecumenische werkwijze zo goed als standaard is geworden.

2. Het belang van de kerk

Ik constateerde het aan het begin van mijn bijdrage. Meer dan de helft van dit boek gaat over de kerk. En als we, in aansluiting bij de veel voorkomende gewoonte, het vierde hoofdstuk over de sacramenten doop en eucharistie nog onder de ecclesiologie willen rekenen, dan beslaat het deel over de kerk meer dan twee derde van het boek. De opbouw van het boek laat zien hoe de kardinaal argumenteert. Over de Godsleer zijn we het fundamenteel eens. Door de *Gemeenschappelijk verklaring betreffende de leer van de rechtvaardiging* weten we nu dat de nog bestaande verschillen in de soteriologie niet langer kerkscheidend zijn. Als ik mijn studenten de *Gemeenschappelijke verklaring* laat lezen, reageren sommigen van protestantse afkomst verrast. Ze hadden nooit gedacht dat ook rooms-katholieken zouden kunnen beamen dat mensen niet door goede werken worden gerechtvaardigd, maar dat het een werk van de drie-ene God is, uit genade alleen, door geloof in het werk van Christus (GV 15). Ze zijn verrast omdat ze juist de leer van de gerechtigheid en de heiliging, de soteriologie, hebben verstaan als de ware oorzaak waarom protestanten en katholieken niet in één kerk kunnen zitten. Zonder gemeenschappelijke heilsverkondiging geen gemeenschap, was de argumentatie. Op het einde van de *Gemeenschappelijke verklaring* geven de rooms-katholieke en lutherse gesprekspartners aan welke punten verdere verheldering vragen op weg naar de zichtbare eenheid: 'Hiertoe behoren, onder andere, onderwerpen als de verhouding tussen het woord van God en de leer van de Kerk, alsook de ecclesiologie, het kerkelijk gezag, de eenheid van de Kerk, het ambt, de sacramenten en de verhouding tussen rechtvaardiging en sociale ethiek.' Het zijn, op het laatste punt na, allemaal elementen die onder de kerk vallen. Als protestanten zeggen we graag, in werkelijkheid te makkelijk, dat het gaat om het evangelie en niet om de kerk. Daarmee bedoelen we dat het om Christus, of om de drie-ene God gaat, en niet om de kerk als instituut, maar daarmee dreigen we een valse tegenstelling te scheppen tussen evangelie en kerk, tussen boodschap en boodschapper. Zowel het nieuwtestamentisch getuigenis als de geloofsbelijdenis van Nicea - Constantinopel geven aan dat de boodschapper – de geloofsgemeenschap – deel is van het goede nieuws. De huidige kerkverlating en het onvermogen om het geloof over te dragen op nieuwe generaties vormen een extra stimulans om het thema 'de kerk' niet links te laten liggen, maar extra te theologiseren over de kerk. De geschiedenis heeft geleerd dat het protestantisme een beperkt vermogen heeft om voldoende ruimte voor verscheidenheid van mening binnen de eenheid te scheppen. Al te vaak is de waarheid in de kerk tegenover de eenheid in de kerk geplaatst en is gekozen voor de scheuring. Nog een extra reden dus om de kerk als een centraal thema te beschouwen.

3. Het komt meestal terecht bij het ambt

Als het over de kerk gaat, dan gaat het in de meeste gevallen ook over het ambt. Prima dat een nieuw hermeneutisch kader is geschapen om de klassieke tegenstelling tussen Schrift en traditie te overstijgen, maar de vraag naar wie beslist wat bij de Traditie hoort, is niet opgelost. Ook de vragen rondom de rol van het bisschopsambt in de apostoliciteit van de

kerk en de rol van het primaat van de paus voor de eenheid van de kerk op mondiaal niveau maken duidelijk dat als het om de kerk gaat het vooral om de rol en de betekenis van het geordineerde ambt gaat. Veel protestantse theologen geven toe dat hier werk aan de winkel is in relatie tot het verstaan van het ambt in de kerk, niet in het minst omdat de ambtelijke structurering hapert in het huidige, gesecculariseerde klimaat. Ik deel ook hier de analyse van Walter Kasper. Daarom ook ging mijn proefschrift over de theologie van het ambt. Naar mijn oordeel hebben protestanten er baat bij hun huiver om over de harde structuur en ambtsvragen te discussiëren te overwinnen. Ik zie ook dat de dingen beginnen verschuiven. We merken nu dat het niet meer vreemd is om in Nederland in een kerk van gereformeerde signatuur de vraag te stellen of het toch niet beter zou zijn als ook onze kerken een functionerend bisschopsambt zouden hebben. Bij alle fierheid over een lange traditie van collegiaal leidinggeven breekt steeds meer het besef door dat een aanvulling met persoonlijk leiding geven voordelen heeft. Ik merk de groeiende erkenning dat een manier van ambtelijk leidinggeven, die is ontstaan uit reactie ten opzichte van het leidinggeven zoals men dat zag functioneren binnen de toenmalige 16de-eeuwse katholieke kerk, nu in de huidige context niet meer voldoet. Juist waar een kerk dat erkent, is ze klaar voor vernieuwing.

4. Een gebrek aan kwetsbaarheid

En het is op dit punt dat het werk van Kasper misschien toch niet voldoende zijn werk zal kunnen doen. Vanuit rooms-katholiek perspectief wordt de oogst van de oecumenische dialoog aangegeven, en er worden parallellen getrokken tussen inzichten die tijdens het Tweede Vaticaans Concilie zijn vastgelegd en resultaten van oecumenische dialoog. Maar ik mis iets van de kwetsbaarheid, onzekerheid, twijfel of het eigen standpunt wel zo onbetwifelbaar is. Om zo maar twee voorbeelden te geven. Is het behoren tot een vrouwelijk geslacht echt een voorwaarde tot uitsluiting van het gewijde ambt? En is het echt wel zo verstandig om de geldigheid van de anglicaanse wijdingen te blijven ontkennen? Centraal gaat het om de vraag of zowel in de theologie van de kerk als in de praktijk de balans tussen lokale kerk en band met Rome wel goed zit. Ik vermoed dat de kardinaal overtuigd is dat er best ruimte is voor verbeteringen in de theologie van de kerk en in het functioneren van de kerk. Allicht kan hij dat als kardinaal en in zijn positie als voormalig voorzitter van de Pauselijke Raad ter Bevordering van de christelijke Eenheid moeilijk zeggen. Maar tegelijkertijd zou een ruimere erkenning van de eigen kwetsbaarheid ook in zo een boek vertrouwen geven aan de andere gesprekspartners die ook met onzekerheid over hun traditioneel verstaan van de kerk worden geconfronteerd.

5. Focus op de antropologie

Veel van wat Kasper zegt heeft betrekking op de wijze waarop de controversen die uit de 16de eeuw stammen kunnen worden opgelost. In die zin is het boek ook sterk op het verleden gericht. Een onderdeel vind ik meer gericht op nieuwe uitdagingen van meer recenter oorsprong. Met name in zijn conclusies verwijst hij naar de focus op antropologie, waarbij hij verder gaat dan de controverse over het *simul justus et peccator*. Kasper spreekt dan over ethische vragen – zaken als huwelijk, gezin en seksualiteit – en verwijst naar sociaal-politieke en milieu-ethische kwesties. Ik zou daar zelf nog een eigen aspect aan willen toevoegen, namelijk de rol van socio-culturele identiteit en de eenheid van de kerk. Hoe ben je samen een kerk op lokaal en universeel niveau als je tegelijkertijd erkent hoe belangrijk in ons dagelijks leven nationale identiteit, tribale identiteit, etnische identiteit of raciale identiteit is voor mensen? Een van de belangrijkste redenen waarom kerken verdeeld zijn is het onvermogen om die socio-culturele identiteiten een plaats te geven binnen de ene kerk van Christus. De oecumenische beweging heeft dit soort zaken altijd tussen haakjes gezet, als zogezegde niet-theologische factoren, en zich alleen geconcentreerd op de klassieke confessionele verschillen. Naar mijn oordeel zal het verder nadenken over de klassieke confessionele verschillen het meest vruchtbaar kunnen worden aangepakt als dat gepaard gaat met het samen denken over die zogezegde niet-theologische factoren. Daarbij kunnen

met name de woorden van Paulus aan de christenen in Galatië een leidraad zijn: 'In Christus is noch Jood, noch Griek, noch man, noch vrouw, noch arm, noch rijk'. (Gal. 3, 26) Hoe laat je ruimte voor menselijke diversiteit - socio-cultureel, naar gender en socio-economisch - en bevestig je tegelijkertijd de eenheid van de kerk, omdat we een nieuwe identiteit erbij hebben gekregen die ons met Christus verbindt en met elkaar binnen één kerk? Het gaat dus niet alleen om theologische antropologie op zich, maar ook over hoe het theologisch verstaan van mens-zijn een plaats krijgt in de ecclesioleologie, de theologie van de ene, heilige, apostolische, kerk. Juist binnen een geglobaliseerde samenleving met behoefte aan lokale accenten daagt de kerk uit om verscheidenheid in verbondenheid, in eenheid, samen en nieuw te denken. De oecumenische theologie in de 20ste eeuw werkte vooral rond het wegwerken van confessionele verschillen die de zichtbare eenheid van de kerk in de weg staan, de 21ste eeuw zal vooral werk moeten maken van die zo gezegde niet-theologische factoren. Ik hoop dat de door kardinaal Kasper gesignaleerde rijke oogst van de afgelopen eeuw uitdaagt om ook deze nieuwe uitdagingen samen aan te grijpen. Ik hoop dat het opgebouwde vertrouwen zal helpen om samen deze nieuwe uitdaging aan te pakken, waarvoor geen enkele theologische traditie tot nu toe een kant en klare oplossing heeft. Samen oplossingen zoeken voor nieuwe problemen versterkt het gevoel van verbondenheid over de oude confessionele grenzen heen. Een nieuwe oogst wacht.

De dialoog over het kerkelijk ambt

door Leo J. Koffeman

Mij is gevraagd vanmiddag te reflecteren op wat *Een rijke oogst* ons biedt op het punt van de dialoog over het kerkelijk ambt, en dan in het bijzonder over wijdingsambt en *episkopè*. Dat betekent dat ik de vragen over het gezag in de kerk en de apostoliciteit van de kerk (die natuurlijk onmiddellijk samenhangen met de ambtsvraag) laat liggen. Daarop is inmiddels Eddy van der Borght al ingegaan. Maar ik zal het toch ook nog even moeten hebben over de apostolische successie. Ook de vragen rond de locale en de universele dimensie van de kerk vallen buiten mijn bereik. Daarop gaat hierna Adelbert Denaux nog in. Anders gezegd: ik heb het over hoofdstuk 3 deel C en van deel D de onderdelen 1 t/m 3, ofwel de paragrafen 50 t/m 62.

Ik begin met (1) een paar opmerkingen vooraf. Vervolgens ga ik in vogelvlucht langs (2) de thema's die in het mij toegewezen deel van *Een rijke oogst* aan de orde komen. En tenslotte probeer ik (3) enkele kernpunten uit te diepen en te bevragen op hun relevantie voor de dialoog en wellicht ook voor de kerkelijke en oecumenische praktijk.

1. Opmerkingen vooraf

De lezing van *Een rijke oogst* brengt mij er allereerst toe om mijn grote respect te betuigen voor wat hier is gedaan. Recent sprak ik hierover met een katholieke collega die vermoedde dat Kasper op deze wijze een zeer strategische zet deed: door kort voor zijn afscheid als voorzitter van de Pauselijke Raad voor de Eenheid dit overzicht op tafel te leggen, zou hij het anderen (waaronder wellicht zijn opvolger) onmogelijk maken te negeren wat intussen al is bereikt. Dat zou kunnen, en als dat zo is, dan verdient ook dat alle respect. Maar ik vind het hoe dan ook indrukwekkend dat de Pauselijke Raad in staat is een zo consistent beeld te schetsen van de wijze waarop de Rooms-katholieke Kerk in de internationale dialogen opereert. De gereformeerde wereldfamilie – tot voor kort WARC, nu WCRC – heeft meer dan eens gepoogd in conferenties de consistentie van de eigen opstelling in dialogen op formule te brengen. Maar het beeld is toch vooral, dat gereformeerden daarin wel erg veel 'de Joden een Jood en de Grieken een Griek worden': spreken ze met orthodoxen, dan benadrukken ze wat hen verbindt met de oude kerk, en spreken ze met Pentecostals, dan worden heel andere accenten gelegd.

Die consistentie van de rooms-katholieke inbreng in de oecumene heb ik ook sterk ervaren toen ik tussen 1998 en 2004 deelnam aan de derde internationale dialoogronde tussen de WARC en de Rooms-katholieke Kerk. Waar we als gereformeerden nogal eens in een interne dialoog terecht kwamen over wat we nu eigenlijk met elkaar deelden, straalden de katholieken een grote eenheid in opvattingen uit. Daarbij moet natuurlijk wel worden gezegd dat het benoemingsbeleid van het Vaticaan in dit opzicht doorslaggevend is, en dat bijvoorbeeld het praktisch ontbreken van rooms-katholieke theologen uit het Zuiden van deze wereld hierin een grote factor was. Hoe dan ook: respect voor deze prestatie, respect voor de mooie vertaling van Ton, respect voor de prachtige uitgave door Uitgeverij Abdi van Berne (veel mooier dan het origineel!).

Een tweede vooropmerking. Eddy van der Borght en ik zijn de enigen die hier vanmiddag vanuit een protestantse optiek naar dit boekje kijken. Als theoloog verbonden aan de PThU, en daarmee aan de Protestantse Kerk in Nederland, ben ik me ervan bewust dat ik in twee van de vier tradities sta die in *Een rijke oogst* aan de orde komen. De Protestantse Kerk in Nederland, in 2004 ontstaan door kerkvereniging, heeft immers haar wortels zowel in de gereformeerde – dat wil zeggen calvinistische – als in de lutherse traditie. Dat is voor mij, en zeker voor mijn kerk, nog wel even wennen. De lutherse opvattingen rond het ambt lijken

dichter bij die van de Rooms-katholieke Kerk te liggen dan de gereformeerde. Hier hebben gereformeerden binnen de Protestantse Kerk in Nederland nog enig huiswerk te doen.

U weet wellicht dat de kerkengemeenschap rond de *Konkordie van Leuenberg*, officieel onder de naam Gemeenschap van Protestantse Kerken in Europa, bij uitstek de plek is waar gereformeerden en lutheranen – alsmede voorreformatische kerken en methodisten – elkaar ontmoeten. Vorig jaar bracht deze organisatie een concept-dialogorapport uit over ‘Ambt, ordinatie en *episkopè*’, en dat zijn dus precies de vragen waarover het in deze bijdrage gaat. In de afgelopen weken werd een conceptreactie van de Protestantse Kerk in Nederland voorbereid, die vermoedelijk volgende week door het moderamen van de generale synode wordt vastgesteld en vervolgens wordt verstuurd naar het secretariaat in Wenen. Ik kom daarop straks nog terug.

2. Thema's

Het door mij te becommentariëren deel van *Een rijke oogst* behandelt drie thema's, namelijk (1) de zending en het ambt van het hele volk van God, (2) het wijdingsambt, en (3) de *episkopè*, het toezicht.

Over het eerste thema, de zending en het ambt van het hele volk van God, kan ik kort zijn. Niet omdat het niet belangrijk zou zijn, maar veeleer omdat het een breed gedeeld besef onder woorden brengt. Het ambt dient te worden gezien in het perspectief van de zending, de *mission*, van het hele volk van God. Zo begint ook het Lima-rapport over het ambt. Ook in een in 2005 aangeboden *Gespreksnotitie over het ambt in de oecumenische discussie* van de Beraadgroep Geloven en Kerkelijke Gemeenschap van de Raad van Kerken in Nederland is dit het uitgangspunt, en wordt nog nadrukkelijker getracht het ambt vanuit het perspectief van de zending – dus van de opdracht tot verkondiging en dienst in onze culturele context – te doordenken.

De hoofdmoot van het ambtsdeel betreft het tweede thema, dat van het ‘wijdingsambt’. Hier beginnen ook meteen de moeilijkheden, al was het maar terminologisch. Ton van Eijk vertaalt het Engelse ‘*ordained ministry*’ met ‘wijdingsambt’. Ik begrijp dat, omdat dit een geijkte en voor de katholieke lezer vertrouwde term is. Maar voor protestanten roept het een extra vraag op. Wij zouden liever dichter bij de Engelse tekst blijven en spreken van ‘geordineerd ambt’ zonder de onmiddellijke connotatie van sacramentele wijding.¹⁰ Het deel over het ‘wijdingsambt’ kent een opvallende structuur, die verder ook in de paragraaf over het leergezag (hoofdstuk 4, par. C.6) en in het hoofdstuk over doop en eucharistie is te vinden. Eerst wordt namelijk uitvoerig ingegaan op de dialogen van de Rooms-katholieke Kerk met de anglicanen, onder ingewijden bekend als ARCIC I en II, en daarna op de ‘overige dialogen’, dus die met lutheranen, gereformeerden en methodisten. De reden daarvoor ligt voor de hand: men kan wat ARCIC betreft inzetten bij een bereikte consensus over het wijdingsambt, en dat geldt voor de andere dialogen niet. De behandeling van het ambt door ARCIC is ‘voorgelegd aan de betrokken autoriteiten en heeft hiervan een positieve beoordeling ontvangen’ (par. 51). Dat wil zeggen: katholieken en anglicanen zijn het erover eens dat de ordinatie een *epiclese* (gebed om de heilige Geest) en een handoplegging omvat; dat het geordineerde ambt sacramenteel van aard is; een bijzondere verantwoordelijkheid voor het leiden van de eucharistie impliceert; geen verbijzondering van het ambt van alle gelovigen is; onherroepelijk en onherhaalbaar is; de *episkopè* impliceert; staat in de apostolische successie, en een drievoudige structuur (bisschop, priester, diaken) kent. Vragen die blijven zijn eigenlijk vooral vragen die nieuw zijn opgekomen. Dan gaat het om het subject van het ambt. Wie kan worden geordineerd, alleen ongehuwde mannen of

¹⁰ Inmiddels is mij uit een interventie van dr. Van Eijk in de op deze bijdrage aansluitende discussie duidelijk geworden, dat de term ‘wijding’ een brede betekenis heeft, en niet zo sterk naar het sacramentele aspect van het ambt verwijst als ik meende.

ook – zoals sinds enkele tientallen jaren in een deel van de anglicaanse gemeenschap – vrouwen? Op de vragen die dit stelt in de richting van de andere protestantse tradities kom ik zo dadelijk terug.

Het derde deel, over de *episkopè*, is betrekkelijk kort. Ton van Eijk vertaalt het met ‘toezicht’. Protestanten prefereren hier wellicht de vertaling ‘opzicht’, al was het maar omdat (althans in de hervormde kerkordelijke traditie) de term ‘toezicht’ – vgl. ‘het toezien’, ord. 11-21vv. PKO – is geijkt voor de controle van het financieel beheer van de plaatselijke gemeente door de betrokken bovenplaatselijke organen, terwijl de term ‘opzicht’ staat voor de wijze waarop de kerk in haar bovenplaatselijke gestalte zich inlaat met het geestelijk wel en wee van de gemeente, de gemeenteleden en de ambtsdragers, met inbegrip van de mogelijkheid van kerkelijke tucht (ord. 10 PKO). Als een refrein komt in de paragrafen over de *episkopè* de drievoudige uitoefening van de *episkopè* aan de orde: het opzicht moet op een persoonlijke, collegiale en communale wijze gestalte krijgen.

3. Kernpunten

Het is ten enenmale onmogelijk diep in te gaan op alles wat in paragraaf 50 t/m 62 aan de orde wordt gesteld. Ik beperk me tot de volgende vijf punten, en probeer dus bewust mijn positie als protestant, staande in de gereformeerde maar ook in de lutherse traditie, te verhelderen.

3.1. Is het ambt ‘wezenlijk’?

Is het ambt wezenlijk voor de kerk? Katholieken en lutheranen hebben die vraag bevestigend beantwoord, zo lezen we in par. 56: “Katholieken en lutheranen bevestigen samen dat God het ambt (en hier is dan het ‘bijzondere’, geordineerde ambt bedoeld) heeft ingesteld en dat het voor de Kerk wezensnoodzakelijk is”. Het onderscheidt zich dus nadrukkelijk van het gemeenschappelijk priesterschap van alle gelovigen. Voor rooms-katholieken en anglicanen is dat welhaast vanzelfsprekend: het geordineerde ambt is “niet een uitbreiding van het gemeenschappelijke christelijk priesterschap maar behoort tot een ander bereik van de gaven van de Geest” (par. 52). De kenners horen op de achtergrond het Tweede Vaticaans Concilie dat in *Lumen Gentium* par. 10 stelt, dat het bijzondere en het algemene ambt van elkaar verschillen ‘*essentia et non gradu tantum*’, wezenlijk en niet slechts gradueel.

Hoe zit dat dan met de gereformeerden? Hier zijn de dialoograpporten minder uitgesproken. Wel lezen we onder meer het volgende citaat, in par. 57: “Het is niet de gemeenschap die de ambtelijke bediening voortbrengt en autoriseert, maar de levende Christus die haar aan de gemeenschap geeft en haar in haar leven integreert”.

In hoeverre staat het ambt tegenover de gemeenschap, en hoe wezenlijk is een dergelijke opvatting van het ambt? Gereformeerden hebben bepaald meer moeite om zich daarover helder uit te spreken dan lutheranen. De angst voor hiërarchie, voor ‘heerschappij voeren’, voor machtsmisbruik zit er al sinds de Reformatie diep in, en menigeen wil daarom het ambt en de ambtsdrager vooral ‘klein houden’.

Interessant vond ik in dit verband een citaat uit het tweede katholiek - gereformeerde dialoograpport, *Naar een gemeenschappelijk verstaan van de Kerk*, dat te vinden is in par. 60: de zending die Christus aan de elf in het zendingsbevel heeft toevertrouwd “houdt in dat men moet onderscheiden tussen degenen die het Evangelie moeten verkondigen (‘jullie’) en degenen aan wie het wordt verkondigd (‘tot leerlingen maken’)”. Onderscheiden, niet scheiden. Want degenen die verkondigen zullen zelf ook altijd weer allereerst hoorders van het Woord moeten zijn, zoals de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland het prachtig uitdrukt: “Levend uit Gods genade in Jezus Christus vervult de kerk de opdracht van haar Heer om het Woord te horen en te verkondigen” (art. I-2). Altijd weer eerst horen met

heel de gemeenschap, om dan te verkondigen aan de gemeenschap. Daarom onderscheiden, en geen absolute scheiding.

Is het ambt wezenlijk? Dus wel. Ik wil hier nog even verwijzen naar het genoemde ambtsrapport van Leuenberg. Daarin wordt, aansluitend bij een eerder belangrijk rapport van Leuenberg over de protestantse kerkopvatting, een onderscheid gemaakt tussen het fundament, de vormgeving en de opdracht (missie) van de kerk. Het uitgangspunt is daar, dat het ambt zijn plaats heeft in de vormgeving van de kerk. Het fundament van de kerk ligt nergens anders dan in Gods reddend handelen. Wie het ambt in het fundament van de kerk situeert, gaat het snel verabsoluteren, en stelt het daarmee buiten een gezonde theologische discussie. Anderzijds, wie het ambt uitsluitend in de missie van de kerk plaatst, gaat het ambt functionaliseren. Het zou dan onder bepaalde omstandigheden ook kunnen worden gemist, en dus niet wezenlijk zijn voor de kerk.

Leuenberg houdt er terecht aan vast dat een ambt van Woord en Sacramenten tot het wezen van de kerk behoort. Dat inzicht is in de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland als volgt verwoord: “Om de gemeente bij het heil te bepalen en bij haar roeping in de wereld te bewaren is van Christuswege het openbare ambt van Woord en Sacrament gegeven” (art. V lid 1). Het ambt dient dus overeen te stemmen met het fundament (het heil) en de missie (de roeping) van de kerk, en het staat zo in dienst van de verkondiging van het evangelie en de bediening van de sacramenten. ‘Fundament’ en ‘missie’ houden van beide kanten de eigen ruimte voor de vormgeving, de ‘gestalte’ van het ambt, onder spanning. Als de kerken van Leuenberg - luthers, gereformeerd en methodistisch - zich hierop bij de definitieve vaststelling van het ambtsrapport kunnen verenigen, lijkt het me dat een goede basis voor verdere overeenstemming met de katholieke tradities is gelegd.

3.2. *Woord en sacrament?*

Het geordineerde ambt staat, zo zei ik, in dienst van de verkondiging van het evangelie en de bediening van de sacramenten. Een tweede punt van doorgaande onduidelijkheid betreft echter de verhouding van Woord en sacrament, vanouds dikwijls gezien als kenmerkend voor de verschillende insteek van protestantse en katholieke kerken. Voor katholieken draait het immers altijd weer vooral om de eucharistie, terwijl voor protestanten de verkondiging van het Woord centraal staat. Het lijkt erop dat de theologische overeenstemming tussen katholieken en protestanten die op dit punt is gevonden, waarvan we de vruchten ook in *Een rijke oogst* herkennen maar heel moeizaam werkelijk doorwerkt in de kerkelijke en spirituele praktijk van de betrokken geloofsgemeenschappen.

Op papier zijn we het wel eens. In het eerder genoemde tweede dialograpport van katholieken en gereformeerden wordt veel aandacht besteed aan dit punt, en wel in de context van de vraag hoe de kerk zich nu eigenlijk het best laat typeren. Protestanten zijn vertrouwd met de aanduiding van de kerk als ‘schepping van het Woord’ (*creatura Verbi*). Katholieken spreken eerder van de kerk als ‘sacrament van genade’ (*sacramentum gratiae*). Het genoemde rapport zegt hierover, dat deze twee concepties “dezelfde instrumentele werkelijkheid vanuit verschillende aspecten tot uitdrukking brengen”. Daarmee vullen ze elkaar in feite aan.¹¹ We zeggen het dus weliswaar op verschillende manieren – de een met een verwijzing naar het Woord, de ander in termen van het sacrament –, maar we bedoelen toch hetzelfde: God gebruikt Woord en sacramenten om zijn heil onder ons present te stellen. En het kan ons helpen als we proberen te begrijpen waarom die ander het anders zegt.

¹¹ “The two conceptions, ‘the creation of the Word’ and ‘sacrament of grace’, can in fact be seen as expressing the same instrumental reality under different aspects, as complementary to each other or as two sides of the same coin.” TCUV, par. 113

Toch blijf ik het gevoel houden dat het in de praktijk ingewikkelder is. Wie in deze zaken thuis is, weet dat bijvoorbeeld in de Limarapporten het begrip 'eucharistie' steeds Woord en sacrament beiden omvat.¹² Ook in *Een rijke oogst* vind men passages die eenzelfde overeenstemming suggereren (bijvoorbeeld par. 53 en 57). Maar het lijkt in de praktijk van ons kerkelijk leven nog maar nauwelijks doorgedrongen wat de consequenties van deze opvatting zijn. Kort gezegd: de protestantse geordineerde ambtsdrager is toch in de ogen van zijn of haar geloofsgemeenschap vooral de predikant, de prediker, de dienaar van het Woord, die deelt in het profetische ambt van Christus. Regelmatig bedient hij of zij ook de doop en het heilig avondmaal, maar dat laatste in het algemeen toch niet vaker dan zes maal per jaar. De katholieke geordineerde ambtsdrager is in de ogen van zijn – nog altijd niet haar – geloofsgemeenschap vooral de priester, de bedienaar van het sacrament, die deelt in het priesterlijke ambt van Christus. Als hij een goede preek kan houden, is dat mooi, maar het kan desnoods zonder.

3.3. Protestantse ordinatie?

Ik kom bij een derde kernpunt. Men zou kunnen zeggen dat wat ik tot nu toe heb gezegd, er eigenlijk niet zo veel toe doet. Als puntje bij paaltje komt, is een wederzijdse ambtserkenning tussen katholieken en protestanten immers op afzienbare termijn toch ondenkbaar? Want hoe je het ook wendt of keert, wat de protestanten dan misschien bereid zijn een 'geordineerd ambt' te noemen, is dat immers in de ogen van de Rooms-katholieke Kerk toch niet?!

Ik zeg bewust: 'wat de protestanten dan misschien bereid zijn een geordineerd ambt te noemen'. Niet alle protestanten zijn zo gecharmeerd van deze terminologie. Ook binnen de Protestantse Kerk in Nederland verschillen we intens van mening op dit punt, zo bleek mij weer eens bij een recente studiemiddag. Sommigen geven sterk de voorkeur aan de klassiek-gereformeerde en ook in de kerkorde consequent gebruikte term 'bevestigen in het ambt', als een term die gelijkwaardigheid, ja zelfs gelijkheid van de drie ambten vasthouden. Anderen – en daartoe reken ik mij zelf – menen dat de gelijkwaardigheid van de ambten niet noodzakelijkerwijs op het spel staat wanneer men de ordinatie van de predikanten onderscheidt van de bevestiging in het ambt van ouderlingen en diakenen. Ik meen dat zo, in een oecumenische setting, beter tot uitdrukking komt dat het ambt van predikant bij uitstek draait om de verkondiging van het Woord en de bediening van de sacramenten. Trouwens, ten onzent kende de lutherse traditie vanouds al het woord 'ordenen' voor predikanten.

In *Een rijke oogst* wordt telkens weer benadrukt dat de ordinatie twee wezenlijke elementen bevat (ik noemde het al als element in de anglicaanse - katholieke consensus), namelijk het gebed om de heilige Geest en de handoplegging. Ik citeer par. 57, over de gereformeerde - katholieke dialoog: "De liturgische bevestiging tijdens de ordinatie sluit de aanroeping van de heilige Geest (*epiclese*) in met de handoplegging door de andere geordineerde ambtsdragers". In de protestantse traditie – en in dit opzicht is de Protestantse Kerk in Nederland een goed voorbeeld – zijn juist die twee elementen vanouds kenmerkend voor de eerste bevestiging in het ambt van een predikant, en daarvoor alleen. Mijns inziens kan men dus volhouden dat predikanten altijd al zijn geordineerd.

Maar helpt dat oecumenisch verder, en in hoeverre dan? De vraag is actueel vanwege een op dit moment lopend debat binnen de Protestantse Kerk in Nederland. Enkele maanden geleden besloot de generale synode het mogelijk te maken dat in bijzondere situaties – dat wil zeggen in kleine gemeenten waarin de mogelijkheid ontbreekt een predikant te beroepen en te onderhouden – aan ouderlingen-kerkelijk werkers de bevoegdheid wordt verleend niet

¹² vgl. BEM/E, 3 e.a.

alleen te preken (en preekconsent kennen wij al langer), maar ook de overige ambtshandelingen te verrichten, en dus vooral de sacramenten te bedienen. Het zal nog even duren voordat dit kerkordelijk is geregeld, en ik speel met de gedachte om in dat kader te bezien of we alsnog de term 'ordineren' en/of 'ordinatie' in de kerkorde zouden moeten introduceren. Predikanten én zulke ouderlingen-kerkelijk werkers zouden dan – onder *epiclese* en met handoplegging – moeten worden geordineerd. Oecumenisch zou dat wellicht herkenbaar zijn: de Protestantse Kerk in Nederland kent dan twee gestalten van het geordineerde ambt. Het onderscheid in theologische vorming (kerkelijk werkers hebben een HBO-opleiding) is theologisch niet interessant. Maar helpt het ons verder wanneer feitelijk voor de waarde van de ordinatie oecumenisch niet alleen *epiclese* en handoplegging beslissend blijken te zijn, maar ook (en vooral?) het staan in een episcopale apostolische successie?

3.4. De apostolische successie

Dat brengt mij bij mijn vierde punt, en ik hoop daarbij niet te veel in herhaling te vallen na de bijdrage van Eddy van der Borgh. Over de apostolische successie hebben katholieken en anglicanen verregaande overeenstemming bereikt, lees ik in par. 54 van *Een rijke oogst*. Ze zijn het erover eens dat "*episkopè* moet worden uitgeoefend door ambtsdragers die in de apostolische successie zijn geordineerd". Op dit punt had de Reformatie op het Europese vasteland het moeilijker. Dat wordt ook eerlijk onderkend in par. 58: de lutheranen zagen zich in de 16de eeuw "geconfronteerd met de keuze tussen trouw aan het Evangelie en onderwerping aan de bisschoppen, wat hen ertoe dwong het eerste boven het laatste te verkiezen. Juist omdat zij ambtelijke taken wezenlijk achtten voor het bestaan van de Kerk, moesten zij ordinaties door presbyters praktiseren". De betrokken luthers - katholieke dialoog oppert weliswaar de mogelijkheid van een 'gedifferentieerde consensus over de leer van het ambt', en waagt het te vermoeden dat 'een wederzijdse erkenning van ambten mogelijk zou zijn', maar Kasper is duidelijk: "Dit is een verreikende stelling die nog ter discussie staat".

Interessant vind ik wel de wijze waarop in dit kader een veel besproken vraag ten aanzien van de interpretatie van Vaticanum II aan de orde komt. In het conciliedecreet over de oecumene (*Unitatis Redintegratio* 22) wordt gesproken over een '*defectus ordinis*' bij de protestantse geloofsgemeenschappen. De veel besproken vraag is deze: betekent '*defectus ordinis*' dat er bij protestanten iets *aan* het ambt (het sacrament van de ordo) ontbreekt, of betekent het dat het ambt als zodanig ontbreekt? Een voetnoot bij par. 59 verwijst naar deze vraag, maar de hoofdtekst lijkt me een duidelijk keuze te maken: "Het is daarom ook katholieke leer dat in de lutherse kerken het sacramentele teken van de ordinatie niet volledig aanwezig is, omdat zij die de wijdingen verrichten dat niet doen in gemeenschap met en als lid van het katholieke bisschoppencollege. Daarom spreekt het Tweede Vaticaans Concilie van een *defectus ordinis* in deze kerken". Niet volledig aanwezig, maar dus ook niet volledig ontbrekend! Er mankeert iets aan, maar het mankeert niet.

3.5. Episkopè, spirituele leiding en management

Ik sluit af met een enkele opmerking rond de *episkopè*. Protestantse kerken behoeven geen principiële bezwaren te hebben tegen de invoering van een bisschopsambt. Die vraag komt hoe dan ook steeds weer op. Alles zou volgens mij afhangen van de feitelijke invulling van dat ambt, en dus van de machtsvraag. Daar is wat ons betreft over te praten. Gaat het om een vorm van geestelijke leiding? Daaraan is in protestantse kerken zeker behoefte. Gaat het ook om uitvoerende verantwoordelijkheden, tot in het management van de kerken toe? Dan worden protestanten wel heel zenuwachtig.

Maar hoeveel zin heeft het eigenlijk hierover te praten? Volledige wederzijdse ambtserkenning tussen met name de episcopale en de niet-episcopale kerken blijkt over het algemeen toch een brug te ver. Kerken mét het 'historisch bisschopsambt' blijven geneigd

van andere kerken te verlangen dit ambt ook te aanvaarden, en die andere kerken erkennen veelal in theorie wel dat ze de vrijheid zouden hebben dit ambt te introduceren, maar hebben de grootst mogelijke moeite om daarover intern de discussie aan te gaan.

De feitelijke vragen in onze tijd en context hebben veel meer te maken met de bestuurbaarheid van de kerk, en met wat daarvoor nodig is, zowel aan management als een geestelijke leiding. Vooral daarmee worstelt ook de generale synode van de Protestantse Kerk in Nederland. Ik weet niet of het dan helpt, wat in par. 62, met een citaat uit het eerste gereformeerd - katholieke dialoograpport wordt gezegd: "In de gereformeerde organisatie werkt de synode als een collectief episcopaat dat toezicht houdt op pastores en gemeenten". We zullen zien.

De lokale en universele dimensie van de Kerk

door Adelbert Denaux

Het grootste gedeelte van Walter Kaspers synthese van vier bilaterale dialogen handelt over de Kerk (blz. 51-136). Hij zegt hierover: “De overvloed aan materiaal bij de behandeling van de Kerk in dit hoofdstuk toont aan dat de ecclesiologie in het middelpunt van de oecumenische dialoog is komen staan” (blz. 130). Dat is inderdaad het geval en het is nog steeds zo. In dit hoofdstuk behandelt Kasper drie grote thema’s: de aard en de zending van de Kerk, de bron van gezag in de Kerk, en het ambt in de Kerk. Het probleem van de lokale en universele dimensie van de Kerk en hun wederzijdse relatie wordt niet om zichzelf behandeld, maar gesitueerd binnen het hoofdstuk over het ambt (het derde hoofdstuk dus). Ik verwijs hier naar punt 4 van dit hoofdstuk, dat als titel draagt: ‘Het ambt: uitgeoefend in de plaatselijke en de universele kerk’. Dat is uiteraard een legitieme benadering, en het zij van meet af aan duidelijk dat de ambtskwestie een grote rol speelt in de problematiek van de verhouding tussen de plaatselijke en de universele kerk. Maar deze problematiek is breder dan de ambtsproblematiek.

Het ruimere kader

Vooraleer we ingaan op dit punt 4 van Kaspers derde hoofdstuk, willen we eerst iets zeggen over die ruimere problematiek. We doen dit aan de hand van onder meer het studiedocument van de Joint Working Group tussen de Rooms-katholieke Kerk en de WRK, namelijk *The Church: local and universal* (CLU) uit 1990.¹³ Terecht stelt eerstgenoemde document: “De christelijke kerkgemeenschappen hebben verschillende visies op de Kerk als een lokale en universele realiteit. Gemeenschappelijke perspectieven op het theologische verstaan van de lokale en de universele Kerk zijn daarom van cruciaal belang voor het herstel van de christelijke eenheid en zijn vaak behandeld in de oecumenische documenten. Er is slechts één kerk in Gods plan van verlossing. Deze ene Kerk is aanwezig en manifesteert zich in de plaatselijke kerken over de hele wereld. Het is dezelfde unieke Kerk van Jezus Christus, zijn lichaam, die dus aanwezig is in elke lokale kerk. Het is ook dezelfde Geest, die vanaf de dag van Pinksteren, de gelovigen verzamelt in de ene Kerk en in de individuele lokale kerken” (CLU, 2).

Ditzelfde document wijst erop dat we de problematiek van de lokale en de universele kerk het best plaatsen binnen het kader van de *communio*-ecclesiologie, die, aldus W. Kasper, inderdaad volgens de vier bestudeerde dialogen een fundamenteel concept is om de kerk te verstaan (blz. 69-70). Ik citeer: “Meer en meer wordt de grote waarde van het concept van *koinonia* of *communio* gezien voor het begrijpen van de veelheid van lokale kerken in de eenheid van de ene Kerk. *Koinonia* verwijst naar de bron en de aard van het leven van de Kerk als Lichaam van Christus, Volk van God, en tempel van de Heilige Geest. In het bijzonder stelt dit concept ons in staat de twee dimensies van de Kerk - haar lokaliteit en haar universaliteit - niet op te vatten als afzonderlijke entiteiten, maar als twee geïntegreerde dimensies van één werkelijkheid” (CLU, 5). Bijgevolg moet “elke discussie over de *koinonia* in de lokale en universele kerk eerst worden geplaatst in de bredere context van de ene heilige katholieke en apostolische Kerk, de *Una Sancta* van de vroegchristelijke Credo’s. De *Una Sancta* in het plan van God is Gods schepping - een eschatologische werkelijkheid bestaande door de geschiedenis heen vanaf de vroegste dagen (*Ecclesia ab Abel*) tot aan de wederkomst van Christus in heerlijkheid. De lokale en de universele kerk zijn historische manifestaties van de *Una Sancta*, hoewel ze er niet enkel en alleen mee mogen worden

¹³ Zie ook het Rapport van de Commissie Dialoog Reformatie - Catholica, *De lokale en de universele dimensie van de kerk*. 2003

geïdentificeerd. Ze hebben hun eenheid in de *Una Sancta*. Er is slechts één Kerk van God, of die nu lokaal of universeel zijn uitdrukking vindt” (CLU, 12).

Wat is een lokale kerk?

De genoemde dialogen zijn het erover eens dat de lokale kerk waarlijk Kerk is, dat de Kerk van God werkelijk aanwezig en actief is in de plaatselijke kerk. De lokale kerk is dus niet een administratief of juridisch onderdeel van de universele kerk. Maar ook al is dat waar, de vraag moet worden gesteld wat we verstaan onder ‘lokale kerk’? Alle christelijke confessies nemen aan dat een lokale kerk een gemeenschap is van gedoopte gelovigen, waar het Woord van God wordt gepredikt, het apostolische geloof wordt beleden, de sacramenten worden gevierd, het verlossingswerk van Christus aan de wereld wordt verkondigd, en een dienst van toezicht (*episkopè*) wordt uitgeoefend door bisschoppen of andere bedienaars, ten bate van de gemeenschap (CLU, 15).

Maar er is geen eensgezindheid over de rol en de plaats van de bisschop in de lokale kerk. Voor katholieken en orthodoxen is de bisschop essentieel voor het begrip en de structuur van de lokale kerk. Hij staat in het hart van de lokale kerk en garandeert de eenheid ervan.¹⁴ De kerken van de reformatie en de vrije kerken kennen een grote verscheidenheid aan institutionele structuren en vormen van zelfbegrip en delen deze ‘episcopale’ structuur van de lokale kerk niet. Het begrip lokale kerk is in die kringen minder gebruikelijk. Het is veeleer de plaatselijke christelijke gemeenschap (parochie, gemeente) waarop de bovenstaande definitie van toepassing zou zijn en die kunnen dus een plaatselijke kerk worden genoemd. Dit verschil moet wel worden genuanceerd in die zin dat, binnen een ‘episcopaal’ concept van lokale kerk, de parochies een lokale expressie zijn van het diocees en van de hele kerk op voorwaarde dat ze in gemeenschap zijn met het diocees of de lokale kerk. Anderzijds hebben ook de kerken uit de reformatie en de vrije kerken, behalve hun nadruk op de lokale congregatie, structuren ontwikkeld voor een grotere groep van gemeenten (bijvoorbeeld in districten, diocesen, of kringen) en hebben ze ambten ontwikkeld die bijzondere verantwoordelijkheden hebben (bijvoorbeeld bisschoppen, superintendanten, regionale pastores).

De universele kerk en de kwestie van de prioriteit

De universele Kerk is de gemeenschap van alle lokale kerken die zijn verenigd in geloof en eredienst over de hele wereld. De universele kerk is niet de optelsom, de federatie of de juxtapositie van lokale kerken. Deze zijn allen samen dezelfde Kerk van God die in de wereld aanwezig en werkzaam is. De notie van universele kerk erkent de diversiteit van culturele en sociale contexten. De Rooms-katholieke Kerk en de orthodoxe kerken verstaan zichzelf als vertegenwoordigers van de universele Kerk. Kerken uit de Reformatie en vrije kerken organiseren zich vooral op nationaal niveau en hebben moeite deze universele dimensie van de Kerk te zien en te ervaren. Toch is ook bij hen het besef van de universaliteit van de Kerk gegroeid via de oprichting van de Wereldbonden en van de Wereldraad van Kerken.

¹⁴ Cfr. CLU 16 : “Voor de kerken van de ‘katholieke’ traditie is de bisschop van essentieel belang voor het begrip en de structuur van een plaatselijke kerk. Bisschoppen, als opvolgers van de apostelen, zijn ‘het zichtbare beginsel en fundament van eenheid in hun eigen kerken’ (*Lumen Gentium*, Volgens het eerste verslag van de Katholieke / Orthodoxe Gemengde Commissie (München, 1982). “De bisschop staat in het hart van de plaatselijke kerk als bedienaar van de Geest om de charisma’s te onderscheiden, en zorgt ervoor dat ze in harmonie worden uitgeoefend, voor het goed van iedereen, in trouw aan de apostolische traditie.”(II / 3) De Anglicaanse / Rooms-katholieke Internationale Commissie definieerde de plaatselijke kerk als “de eenheid van de lokale gemeenschappen onder een bisschop” (ARCIC-I, het Eindverslag, blz. 92). De Kerk is dus het meest volledig geopenbaard / gerealiseerd wanneer Gods volk is verenigd in de eucharistische vergaderde gemeenschap met de bisschop. Bijgevolg is de lokale kerk in deze tradities in eerste instantie het diocees, hoewel de uitdrukking ook kan verwijzen naar meerdere diocesen”

De vraag die vaak wordt gesteld, mede in de context van de oecumenische dialogen, is welke dimensie van de Kerk prioriteit heeft. Men dient deze prioriteitskwestie te bekijken met behulp van een eschatologische en pneumatologische ecclesiologie. Deze aanpak wijst niet een exclusieve prioriteit toe aan hetzij de lokale hetzij de universele Kerk, maar suggereert een gelijktijdigheid van beide. Beide zijn van essentieel belang. Enerzijds heeft in Gods algemeen heilsplan het universele een absolute prioriteit boven het lokale. Christus kwam immers om de verstrooide kinderen van God te verzamelen; en op Pinksteren werd de Geest van God uitgestort over alle vlees (vgl. Hand. 2, 17). God schiep de Kerk in het kader van een universele verzoening en eenheid. De Pinksterervaring en het woord en de genade van Christus hebben een voortdurende en universele relevantie. Het Evangelie van de verlossing is gericht tot de mensheid als een geheel, zonder uitzondering. In deze zin heeft het universele prioriteit en zal het dit altijd hebben (CLU, 22).

Anderzijds begon de Kerk en kwam tot stand op een bepaalde plaats. "Toen de dag van het Pinksterfeest aanbrak waren ze allen samen in één plaats." (Hand. 2:1) Vanaf deze plaats begonnen de apostelen het Evangelie te prediken aan alle volken (vgl. Matt. 28, 19). In de concrete historische situatie van de stichting van de kerk heeft het lokale prioriteit en zal het die bewaren tot de wederkomst van Christus, omdat het Evangelie telkens wordt gepredikt op een bepaalde plaats en de gelovigen ontvangen het doopsel en vieren de eucharistie op deze bepaalde plaats, ook al is dit altijd en noodzakelijk in gemeenschap met alle andere lokale kerken in de wereld. Er is geen plaatselijke kerk, die niet is gericht op het Evangelie, en niet in gemeenschap is met alle andere kerken (CLU, 23).

Hoe men ook denkt over de kwestie van de prioriteit, feit is dat "alle dialogen beide dimensies van de Kerk bevestigen. Ze bevestigen dat een authentieke plaatselijke kerk erom vraagt in gemeenschap te zijn met andere plaatselijke kerken", aldus W. Kasper. Inderdaad, de lokale kerk is ten volle kerk, maar ze is niet de hele Kerk. De lokale kerk kan dus nooit in isolement worden gezien, maar alleen steeds in een dynamische relatie met andere lokale kerken. Volgens W. Kasper bevestigen alle dialogen "dat er op plaatselijk en universeel niveau structuren nodig zijn om deze gemeenschap te bewaren en haar zichtbaar uitdrukking te geven" (blz. 111-112).

Toenadering

Ik denk dat er al een vrij grote eensgezindheid bestaat over de kerkelijke elementen die nodig zijn voor het realiseren van de zichtbare kerkelijke eenheid, zowel op lokaal als op universeel niveau. De Assemblees van New Dehli (1961) en Nairobi (1975) wijzen op de volgende elementen: het gemeenschappelijk belijden van het apostolische geloof, wederzijdse erkenning van de apostoliciteit en katholiciteit van de andere kerken en van elkaars leden, sacramenten en bedieningen of ambten; eucharistische gemeenschap, gemeenschap in het geestelijk leven en in de zending en de dienst in de wereld, en de toepassing van wederzijds *fellowship*, evenals in conciliaire ontmoetingen en beslissingen (CLU, 31).

Maar als het erop aankomt deze structuren te omschrijven, of met andere woorden, de "canonieke uitdrukking van de *communio*" (CLU, 41) te preciseren, komen er nogal wat verschillen aan bod. W. Kasper plaatst ze onder de noemer van 'conciliaire structuren' van de Kerk (blz. 113vv.). Voor de Lutheranen kan "de gestructureerde gestalte die voor volledige en bindende gemeenschap tussen de kerken nodig is ... veelvormig en variabel zijn" en is ze niet beperkt tot de hiërarchische dimensie van de Kerk. De gereformeerden vinden het concept van de WRK in Nairobi, namelijk de idee van een 'conciliaire gemeenschap' van plaatselijke kerken, aantrekkelijk. Dit kan onder meer ambtelijke structuren insluiten, dat wil zeggen een vorm van toezicht (*episkopè*) op alle niveaus, lokaal, regionaal en universeel, maar voor het regionale en het universele niveau dient dit toezicht collegiaal te worden uitgeoefend. ARCIC beschrijft de plaatselijke en de universele dimensie

van de Kerk door te spreken van de verhouding tussen conciliariteit en primaat op plaatselijk (diocesaan), regionaal en universeel niveau. Dat betekent dat de rol van de bisschop op alle niveaus wordt gesitueerd en dat er dus een openheid is voor het universele primaat van de bisschop van Rome. Methodisten en katholieken erkennen het belang van een structuur die plaatselijke kerken samenbindt om te getuigen van de wereldomvattende aard van het Evangelie en van de universele Kerk. Maar ze hebben verschillende voorstellingen van de aard en het theologisch gewicht van deze structuren (Kasper, blz. 116). Op bladzijde 116-117 formuleert W. Kasper een aantal vragen die blijven. Opvallenderwijs spreekt hij daar over anglicanen, lutheranen en methodisten, maar niet over de gereformeerden.

Receptive ecumenism en de nood aan bekering van de Kerken?

Naast het theologische gesprek dat verder dient te gaan, is er méér nodig om tot een grotere toenadering te komen tussen - wat ik korthedshalve noem - de kerken met een katholiserende structuur en de kerken met een reformatorische structuur. Er is mijns inziens een echte bekering van de kerken nodig. De wederzijdse standpunten zijn voldoende bekend. Ze zijn zoveel mogelijk opgehelderd. Maar de wil om te veranderen kan zeker beter. Bij wijze van voorbeeld verwijs ik naar de anglicaans - katholieke dialoog, die dit jaar de eerste bijeenkomst van de derde gespreksronde ARCIC III hield in Bose (Italië). Het thema dat ter studie is opgedragen luidt 'Dde Kerk als lokale en universele gemeenschap' en "Hoe de lokale en universele Kerk in gemeenschap komen tot het onderscheiden van de juiste ethische leer".¹⁵ Wat betreft de methode, vond de commissie inspiratie in de benadering die sinds enkele jaren in Durham wordt ontwikkeld, en die *receptive ecumenism* wordt genoemd. In deze benadering probeert men eerder van de ander te leren dan te vragen aan de ander van ons te leren, en zo de oecumenische toenadering te bevorderen. Voorwaarde is dat elke kerk bereid is tot een kritische zelfevaluatie, die toelaat fouten en gebreken in eigen midden te zien (een moment van inkeer en bekering) en na te gaan wat aantrekkelijk is in de andere kerk en wat kan helpen om de apostolische traditie in volheid te beleven (een moment van leren van de ander).

In het licht van de recente crisis rond het wijden van vrouwen en praktiserende homoseksuelen tot bisschop, groeit binnen de anglicaanse gemeenschap het besef dat een 'provinciale' structuur niet volstaat om de eenheid van Communion te behouden. Ook de bestaande internationale structuren, zoals de Lambeth-Conferentie, de Primates' Meeting, Anglican Consultative Council, volstaan daartoe niet. Daarom wordt er nu gewerkt aan 'the Anglican Communion Covenant'. In dit Covenant zullen de provincies van de Anglican Communion zich op vrijwillige basis engageren tot grotere interdependentie en duidelijker spelregels bij het nemen van beslissingen die de hele Gemeenschap aangaan. Dat is mijns inziens een interessant voorbeeld van zelfkritiek, leidend tot verandering die onder meer is geïnspireerd door de universele ambtsstructuur van de Rooms-katholieke Kerk.

Ook de Rooms-katholieke Kerk dient te komen tot zelfkritiek. Ze slaagt er tot op heden niet in een voldoende evenwicht tot stand te brengen tussen het beginsel van het universele primaat en het beginsel van de collegialiteit en de synodaliteit. Het is voor insiders duidelijk dat een overdreven centralisatie van de Curie, die de bisschop van Rome ter zijde staat in de uitoefening van zijn universeel primaat, een werkelijk functioneren van het college van bisschoppen en van een synodale besluitvorming belemmert. Pas wanneer de Rooms-katholieke Kerk zich in alle geledingen bewust is dat ze op dit vlak tekort schiet, is er voldoende motivatie en wil tot reële hervormingen van de Curie en tot een meer collegiale uitoefening van het universele primaat van de bisschop van Rome. Kortom, wat er nodig is,

¹⁵ The task of this third phase of ARCIC will be to consider fundamental questions regarding the 'Church as Communion - Local and Universal', and 'How in communion the Local and Universal Church comes to discern right ethical teaching'.

zijn niet alleen theologische dialogen, maar bekering en hervorming van alle kerken, de Rooms-katholieke Kerk inbegrepen.

De toekomst van de oecumene in ons land: een woord van hoop

door mgr. dr. G. de Korte

1054 en 1517 zijn twee jaartallen uit de christelijke geschiedenis die ons droevig stemmen. Ze confronteren ons met fundamentele breuken binnen het lichaam van Christus. Er volgden eeuwen van haat, geweld, onbegrip en onverschilligheid. Aan het einde van 19de en het begin van 20ste eeuw kwam er echter een keer ten goede. Er waren de eerste oecumenische contacten in kringen van studenten, missionarissen en zendelingen. In 1910 wordt in Edinburgh de *World Missionary Conference* gehouden, een begin van de protestantse oecumenische beweging. In 1948 is in Amsterdam de oprichting van de Wereldraad van Kerken. Met ere kan daarbij ook de naam van de Nederlandse predikant dr. Visser 't Hooft worden genoemd.

Onze Kerk bleef lange tijd op een afstand. Binnen de Romana kwam de oecumenische doorbraak tijdens het Tweede Vaticaanse Concilie (1962-1965). Van fundamenteel belang vormt het conciliedecreet *Unitatis Redintegratio* uit 1964. Hierbij noemen we in dankbaarheid de inzet van kardinaal Bea en kardinaal Willebrands. In ons land vormde de oprichting van de Raad van Kerken in 1968 een belangrijke oecumenische stap vooruit.

De laatste eeuw is onnoemelijk veel bereikt. We noemen elkaar nu van harte broeders en zusters. We zijn voor elkaar geen ketters en papen meer. Ik beleef het als een geschenk van Gods Geest. Met dankbaarheid noem ik de vele bilaterale en multilaterale dialogen.

Hoe gaan wij verder in Nederland? In ons land heerst geen oecumenische winter, maar wel is nuchterheid op zijn plaats. Er zijn zorgen. De mensen die de oecumene dragen worden ouder. Oecumenische organen kampen met geldzorgen en worden eerder kleiner dan groter. Krimp kan kerken verleiden vooral met eigen zorgen bezig te zijn. Onze jongere generatie heeft misschien wel iets met Jezus maar veel minder met de Kerk. Vandaag wil ik pleiten voor een verbreding en verdieping van de oecumene. Mensen die bekend zijn met het kerkelijk bedrijf kennen deze termen uit de wereld van de Kerkbalans. Maar ze zijn ook goed toepasbaar op het werk van de oecumene.

Verbreding

De laatste jaren zie ik in ons land een heilzame verbreding van de oecumenische contacten. Naast de oude oecumene is er ook nieuwe oecumene waarbij onze Kerk voluit is betrokken. Oosters-orthodoxe christenen raken betrokken bij de Raad van Kerken. Maar ook zijn er nieuwe initiatieven. Ik noem: het streven naar partnerschap tussen de Raad van Kerken en de Evangelische Alliantie; de katholieke betrokkenheid bij het evangelisch initiatief 'Wij kiezen voor eenheid'; de beginnende contacten tussen de Bisschoppenconferentie en de Evangelische Alliantie en de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten; de katholieke waarneming bij de Nationale Synode, en onze katholieke participatie bij het project Refo 500 op weg naar het Lutherjaar 2017. Tenslotte noem ik recente succesvolle oecumenische projecten: de grote Taizé-ontmoeting in Rotterdam (januari 2011) en de tv-productie 'The Passion' (april 2011). Persoonlijk hoop ik op een groeiend contact met rechtzinnige protestanten en evangelicale christenen, waar veel vitaal geloofsleven valt te ontdekken.

Het boek van kardinaal Kasper maakt duidelijk dat de ecclesiologie in het middelpunt van de oecumenische dialoog is komen te staan. Het vormt vanouds een spannend thema in de ontmoeting tussen Rome en de Reformatie: wat maakt Kerk tot Kerk? Een voortgaande dialoog over de kerkelijkheid van de kerken van de Reformatie is dan ook nodig. Die vraag zal zich ook in Nederland doen gelden in onze nieuwe contacten met kerken en bewegingen

die nog minder vanuit institutionele kaders denken dan bijvoorbeeld een belangrijke oecumenische partner als de Protestantse Kerk in Nederland. Het theologisch gesprek over Kerk, ambt en sacrament, met name ook het sacrament van de eucharistie, moet echter doorgaan.

Verdieping

Naast verbreding van de oecumenische contacten wil ik ook pleiten voor verdieping. De dialogen, zo stelt kardinaal Kasper, hebben een fundamenteel gemeenschappelijk verstaan van het evangelie laten zien en een gemeenschappelijk belijden van de drie-ene God. Het is belangrijk om deze fundamentele gemeenschap in geloof rond Gods menswording in Christus en de Triniteit te onderstrepen. Maar tegelijkertijd bestaat er een crisis in het Godsgeloof, die reikt tot in het hart van onze parochies en kerkelijke gemeenten. Alle grote vragen van de Verlichting zijn gedemocratiseerd. In zijn boek *Een seculiere tijd* stelt de Canadese filosoof Charles Taylor dat het geloof in God voor de mensen van vandaag niet meer dan een optie vormt. De kern van ons gemeenschappelijk belijden rond incarnatie en triniteit staat onder druk. Veel kerkmensen zijn religieuze humanisten geworden.

Daarom wil ik een pleidooi houden voor samen leren. Op het terrein van geloofscommunicatie en catechese is er oecumenisch nog een wereld te winnen. Mijn pleidooi voor het samen leren rondom een open Bijbel is ook helemaal in lijn met het denken van kardinaal Kasper in zijn *Handboek voor spirituele oecumene*. We staan allemaal voor dezelfde vragen. Waar ging het de eerste christenen om? Waar zou het ons dus om moeten gaan? Hoe kunnen we de Godsvraag ter sprake brengen? In tijden van crisis is het goed terug te keren naar de bronnen van het geloof.

Naast samen leren pleit ik ook voor samen dienen. Het belang van oecumenische diaconie is groot en ook daar is nog een wereld te winnen. Parochiële caritasinstellingen en diaconieën zouden nog veel meer de handen ineen moeten slaan. Ik denk hier aan de armoederapporten die met name vanuit de kerken zijn samengesteld. Ze tonen een blijvende zorg voor de armen in eigen land. Christenen zijn ook geroepen tot een ecologische inzet. Deze wereld is immers als schepping eigendom van God. En nog steeds staan de complexe vragen rond oorlog en vrede op onze oecumenische agenda.

Als christenen zijn we geroepen om elkaar te ontmoeten en van elkaar te leren. We zijn geroepen tot voortdurende vernieuwing. Door de heilzame werking van Gods Geest is de Kerk geroepen tot voortdurende bekering en zuivering: *Ecclesia semper purificanda*. Gods Geest zet ons aan met enthousiasme op de oecumenische weg voort te gaan.

Kent de Traditie van de kerk vrouwen als diakens?

door Theresia Saers

In het eerste millennium waren er nog geen boeken die een groot deel van de geschiedenis van de kerk bestreken. Zou men dan in het derde millennium iets zinnigs kunnen zeggen over de vraag of er ooit een diaconaat van vrouwen is geweest en, zo ja, waar? Zeker wel. Dr. Hans Wijngaards heeft de bevindingen van zijn jarenlange research neergelegd in een serie boeken.¹⁶ Onlangs heeft hij op internet middels een visueel college de situatie in kaart gebracht van gebieden in Klein-Azië, Europa en Noord Afrika.¹⁷

Maar eerst: hoe kan men weten of het diaconaat van vrouwen een waarachtig, sacramenteel en volledig diaconaat is geweest? Het antwoord is te vinden in kostbare Griekse en Syrische handschriften in oude bibliotheken.¹⁸ Ze bevatten wijdingsrituelen voor mannelijke en vrouwelijke diakens, en documenteren de praktijk van de kerk van de vierde tot de achtste eeuw. Ze bevestigen de oudste wijdingsgebeden die al worden aangetroffen in de 'Apostolische Constituties', een verzameling van liturgische en kerkjuridische teksten uit de vierde eeuw met exact dezelfde formuleringen voor mannen als voor vrouwen.¹⁹

In het eerste millennium hebben we nog te maken met de onverdeelde Katholieke Kerk. Er was nog geen scheiding tussen Oost en West. Vrouwen werden evenals mannen toegelaten tot het diaconaat door middel van een volstrekt gelijkwaardige en bijna identieke sacramentele wijding. In beide gevallen werd de wijding door de bisschop luid en duidelijk in de kerk aangekondigd. De mannelijke wijdelingen zowel als de vrouwelijke werden naar het priesterkoor gebracht om de bisschop tegemoet te treden die voor het altaar zetelde. Beiden kregen de handen opgelegd door de bisschop, die daarbij in grotendeels identieke woorden de heilige Geest aanriep om de genade van het diakenambt te schenken aan deze mannen en vrouwen. Beiden werden bekleed met een stola als een onderscheidingsteken van hun ambt. Beiden ontvingen de communie van de bisschop en beiden kregen de kelk met het kostbare bloed.

De kerk spreekt van een sacramenteel teken, wanneer er sprake is van het stoffelijke, bij de diakenwijding de handoplegging door de bisschop, en de vorm, de uitgesproken woorden. Er zijn aanvullende symbolen: de toediening van het sacrament vindt plaats recht voor het altaar, tijdens een eucharistieviering, de wijdeling wordt bekleed met het ambtsgewaad en krijgt de kelk overhandigd als instrument van de bediening. Door al deze uitwendige tekenen dient de universele kerk in het openbaar de heilige wijdingen toe zodat zowel de ontvanger als het Godsvolk weet dat het sacrament is verleend. Uit oude documenten weten we dat bij de diakenwijding van vrouwen zowel als mannen al deze punten in acht werden genomen. Het woord van het Concilie van Trente is hier van toepassing: "Indien iemand zegt dat ondanks de heilige wijding, de heilige Geest niet is gegeven, en dat derhalve de bisschop vergeefs tot de wijdeling zegt: 'Ontvang de heilige Geest', die persoon is vervloekt".

Het wijdingsgebed dat de bisschop uitsprak bij de handoplegging van de vrouwelijke diaken in de vierde tot de achtste eeuw, luidde als volgt: "Heilige en almachtige God, door de menselijke geboorte van uw enige Zoon uit een maagd, hebt u het vrouwelijk geslacht geheiligd. Gij verleent niet alleen aan mannen maar ook aan vrouwen de genade en uitstorting van de heilige Geest. Heer. Zie welwillend naar uw dienstmaagd en wijd haar toe aan de taak van uw diaconaat, en stort over haar uit de rijke en overvloedige gave van uw

¹⁶ J. Wijngaards, *Vrouwen Geen Priester?*. KBS 1979; *Het niet-wijden van vrouwen in de R.-K. Kerk. Een koekoeksjong in het katholieke nest*. Narratio 2002; *Vrouwen tot diaken gewijd. Historische feiten en actueel debat*. Heeswijk 2006

¹⁷ J. Wijngaards, 2011, http://www.womenpriests.org/nl/traditio/deaconshow_nl.htm

¹⁸ Nu ook voor iedereen toegankelijk via de internetsite www.womenpriests.org

¹⁹ J. Wijngaards, http://www.womenpriests.org/deacons/deac_con.asp

heilige Geest". De bisschop verwees in enkele langere gebeden voor vrouwelijke diakens naar het voorbeeld van Phoebe, "onze zuster Phoebe die diaken was van de kerk in Chenchreae".²⁰ Voor mannen verwees hij naar diaken Stefanus.

Een belangrijke taak van de vrouwelijke diaken was het onderricht aan vrouwelijke doopleerlingen, zowel in de kerk als thuis. Tijdens de doopplechtigheid zelf zalfde ze het lichaam van de vrouw met de olie van het catechumenaat, zoals de mannelijke diaken dat deed bij de mannen. Toentertijd werden dopelingen geheel ontkleed en werd hun hele lichaam met olie ingewreven "aan voor- en achterzijde, op alle ledematen, zelfs tussen de vingers en tenen, opdat geen enkel deel werd overgeslagen", zoals een oud liturgisch voorschrift stelt. De kiesheid gebod dat een vrouwelijke diaken dit ritueel bij een vrouwelijke catechumeen uitvoerde. Daarna leidde ze haar, nog steeds naakt, in de doopvont en dompelde haar driemaal onder terwijl de bisschop de doopformule uitsprak.

Sommigen stellen dat mannen een ander soort diaconaat uitoefenden dan vrouwen, omdat ze assisteerden bij de eucharistie, de vrouwen niet. Welnu, het was vooral de Oosterse kerk die vele vrouwen wijdde tot diakenen, maar daar is het gebruikelijk dat de bisschop of de priester zich tijdens de eucharistie terugtrekt in de altaarruimte achter de zogenaamde iconostase, een heilig scherm. Door de vrouwen daar niet te laten assisteren voorkomt men geruchten van onbetamelijkheid. Overigens wijdt Rome vaak bisschoppen die vooral werken in bestuurlijke functies. Zouden die dan minder bisschop zijn door een verschil in taak?

Vooraf in Griekenland, Klein-Azië (het huidige Turkije), Bosnië en Montenegro, Syrië en Palestina waren zeker van de derde tot de achtste eeuw vele vrouwelijke diakens actief. Constantinopel had onder de heilige Johannes Chrysostomos veertig vrouwelijke diakens en honderd mannelijke, allen verbonden aan de grote Aya Sophia basiliek. Verscheidene gewijde vrouwen komen met naam en toenaam voor in de geschriften van Kerkvaders. Er zijn minstens 70 grafschriften bekend van vrouwelijke diakens, sommige met lovende woorden van hun bisschop. In gebieden als Italië, Noord Afrika, Gallië en Brittannië, waar de liturgische taal het Latijn was, vond het diaconaat van vrouwen veel weerstand. De kerk had het Romeinse recht overgenomen, waardoor vrouwen geen openbare ambten konden bekleden. In het westen was wel een afgezwakte vorm van diaconaat gangbaar, met een zegening in plaats van een wijding.

Zijn al deze historische gegevens nu van zo'n groot belang? Zeker, we moeten ons goed realiseren wat er op het spel staat. Indien, zoals uit de documenten blijkt, vrouwen eeuwenlang werden toegelaten tot het volledig diaconaat, dat tegenwoordig alleen aan mannen is voorbehouden, dan ontvingen ze het sacrament van de 'heilige wijdingen'. Immers, dit sacrament kent in termen van het Kerkelijk Wetboek drie niveaus: episcopaat, presbyteraat en diaconaat. Iedereen die een van deze drie wijdingen ontvangt is geconsacreerd tot het ambtelijk priesterschap, zoals het Concilie van Trente het in de zestiende eeuw definieerde.

De wortels van het diaconaat liggen in het Nieuwe Testament. Daar komen we woorden tegen als *diakonia*, *diakonos* en *diakonein*. Het gaat in deze Griekse woorden steeds om dienst. Het dienen van Jezus zelf is uitgangspunt. Het woord *diakonia* werd een kernwoord in de christelijke traditie. Zoals de Franse Bisschop Jacques Gaillot ooit zei: een kerk die niet dient, dient tot niets. In het huidige beleven van de kerk mist men vaak bij priesters deze diaconie. Het accent is verschoven naar het vieren van de eucharistie in zoveel mogelijk priesterloze parochies, en naar het bestuur. Het ware te wensen dat het ambt van vrouwelijke diakens werd heringesteld, opdat veel pastorale en diaconale hiaten kunnen worden opgevuld.

²⁰ Rom. 16, 1-2

'Heel de kerk voor heel de stad'

door Metta M. Wierenga

1. Inleiding

'Heel de kerk voor heel de stad' is het motto van de Stichting 'Ontmoeting', een platform van vertegenwoordigers van kerken uit Gorinchem en directe omgeving.²¹ Dankzij dit platform ontmoeten christenen uit - inmiddels veertien - verschillende kerken en vrije groepen elkaar op regelmatige basis voor gebed, uitwisseling en overleg. 'Ontmoeting' is dan ook een passende naam voor deze stichting. Iets meer dan 30 jaar geleden echter, toen de stichting werd ingeschreven bij de notaris, verwees de naam 'Ontmoeting' naar het evangeliserende doel van de organisatie: 'de naaste ... ontmoeten door hem te helpen God te ontmoeten'.²² Dit artikel beschrijft deze organisatie.²³ Allereerst krijgen de oorsprong en de geschiedenis enige aandacht, waarin een ontwikkeling van praktische samenwerking met evangeliserend doel naar een interkerkelijk samenwerkingsplatform is te zien. Dan volgt een evaluatie van Stichting 'Ontmoeting' in oecumenisch perspectief. Zowel de praktische als de theologische aspecten daarvan komen ter sprake. Tenslotte zijn enkele aanbevelingen te geven op het gebied van een mogelijke groei in oecumenische relevantie van deze stichting en volgt een conclusie.

2. Bronnen

De bronnen van dit onderzoek bestaan uit het archief van de stichting, voornamelijk notulen maar ook brieven en folders en andere schriftelijke stukken. Daarnaast waren enkele personen die door de jaren heen deel uitmaakten van de stichting zo vriendelijk nadere mondelinge informatie te verschaffen. Tenslotte heb ik, als vertegenwoordiger van mijn eigen gemeente in dit platform, gegevens uit eigen archief kunnen putten.

3. Stichting 'Ontmoeting': ontstaan en geschiedenis

3.1. Wat vooraf ging

De Stichting tot Interkerkelijke Evangelisatie 'Ontmoeting' heeft zich op 29 september 1980 als stichting ingeschreven en haar statuten laten vastleggen bij de notaris. Het doel van de stichting is om 'in woord, daad en geschrift'²⁴ het Evangelie uit te dragen en de middelen die daarvoor worden ingezet, zijn:

- 'het organiseren van samenkomsten, Bijbelstudies, clubs en kinderclubs, verspreiding en verkoop van Christelijke lectuur, huisbezoeken en andere haar ten dienste staande middelen;
- het instellen van werkgroepen;
- het aanstellen van een of meer personen in dienst van de stichting'.²⁵

Het bestuur moet uit leden van minimaal vijf verschillende kerken bestaan en het vermogen van de stichting wordt gevormd door donaties van kerkelijke instellingen of particulieren en hetgeen de stichting per legaat of erfstelling hoopt te ontvangen.

Voorafgaand aan deze notariële vastlegging waren een aantal christenen uit diverse Gorcumse kerken al samen actief in evangelisatie in Gorinchem. Ze noemden zichzelf het

²¹ Jan Hamstra, 'Ontmoeting': Visie, Organisatie en Werkwijze. Concept visiedocument, maart 2011

²² Uit een brief die deur aan deur werd verspreid bij de eerste doelgroep: bewoners van een groot flatcomplex in Gorinchem.

²³ Het artikel is een bewerking van een deelonderzoek verricht in het kader van mijn studie theologie aan de ETF in Leuven.

²⁴ Afschrift van de Statuten d.d. 29 september 1980, blz. 1

²⁵ Ibid.

'evangelisatieteam Ontmoeting.' Ze werkten voornamelijk bij en in een groot flatcomplex. Er werd deurwerk gedaan, Bijbelkring aangeboden en contact met tieners gezocht. De eerste actie was in juli 1977 waarbij huis aan huis een krantje werd verspreid en bij dit flatcomplex een tent werd opgericht in samenwerking met Stichting 'Youth for Christ' die een tent opzette in het centrum van Gorinchem. Overdag werden er in de tent kinderprogramma's aangeboden, 's avonds waren volwassenen de doelgroep voor koffie en gesprek.

Het doel van deze groep mensen werd in 1979 als volgt geformuleerd:

- 'de Blijde Boodschap van het Evangelie van Jezus Christus uit te dragen;
- aan iedereen te vertellen van de grote liefde van de Here voor zondaars, die zich tot Hem bekeren;
- de naaste te ontmoeten door hem te helpen God te ontmoeten'.²⁶

Kenmerkend voor deze evangelisatiegroep was dat de leden elkaar goed kenden, al waren ze lid van verschillende Gorcumse kerken. Wat hen als gemeenschappelijke drijfveer bond, was de drang om te evangeliseren. Veel tijd en aandacht werden besteed aan gebed, Bijbelstudie en zingen tijdens de vergaderingen.²⁷ Naast de vergaderingen werd er iedere veertien dagen een gebedsavond gehouden.

3.2 Aanleiding

In 1980 heeft de organisatie een parttimer in dienst genomen die nazorg verleende aan mensen 'die door het werk van 'Ontmoeting' met het evangelie in aanraking zijn gekomen'.²⁸ De komst van deze werknemer was dan ook de reden om in april 1980 over te gaan tot het oprichten van een stichting. Dit besluit is genomen in overleg met de kerken waarvan de leden de achterban van de groep evangelisten vormden. In november 1983 werd een andere parttimer in dienst genomen, die is aangebleven tot 1 februari 1984. Daarna is er geen nieuwe medewerker aangetrokken, omdat de nazorgcontacten verminderden. Toch waren er inmiddels al wel andere initiatieven ondernomen, zoals werk onder moslims en uitbreiding van het kinderwerk dankzij een gehuurde bus. Dit gebeurde echter allemaal door vrijwilligers uit de diverse kerken.

3.3 De speerpunten door de jaren heen

De speerpunten en nadrukken van de stichting door de jaren zijn in een driedeling te portretteren.

3.3.1 De eerste periode

In de beginperiode lag de nadruk van het werk van de stichting op evangeliseren in een bepaalde wijk in Gorinchem. Jaarlijks werd een 'tent-actie' gehouden bij een flatgebouwencomplex in Gorinchem, waarbij een tent werd neergezet om overdag kinderwerk in te houden en 's avonds mensen te kunnen uitnodigen voor activiteiten voor volwassenen. In het flatgebouw werd 'deurwerk' gedaan met behulp van folders, uitnodigingen voor een Bijbelkring en later enquêtes. In een nabijgelegen winkelcentrum werd iedere veertien dagen een kraam gezet waar christelijke lectuur te koop was. Ook werd van tijd tot tijd gezongen in de stad met een interkerkelijk koor ('zingend getuigen'). Al dit werk werd georganiseerd in verschillende werkgroepen en ondersteund met wekelijkse, later tweewekelijkse, bidstonden. Na verloop van tijd werd het kinderwerk niet alleen meer in de tent gehouden, maar uitgebreid dankzij het huren van een bus die vaker en op meerdere plaatsen in Gorinchem kon worden ingezet. Af en toe werden de vertegenwoordigers van alle kerken samengeroepen om uit te wisselen wat er op het gebied van evangelisatie werd

²⁶ Geciteerd uit een ongedateerde brief die in de zomer 1979 deur aan deur werd verspreid.

²⁷ Er werd daarnaast tijdens iedere vergadering een moment ingelast om een boek te bespreken, dat een relevant christelijk onderwerp had, zoals bijvoorbeeld *De bijbel en ons temperament* van Tim la Haye, *Getuigen maar hoe?* van Paul Little, *Ik ben zestien* van Walter Trobisch en *In Zijn kracht* van D. Wilkerson.

²⁸ Uit een brief aan de achterban gedateerd oktober 1980

gedaan om op die manier te voorkomen dat er in de ene wijk veel werd gedaan en in de andere wijk niets.

3.3.2 De tweede periode

In de loop van de jaren 80 kwam er wat verloop in de medewerkers en kwamen een aantal activiteiten op een lager pitje te staan, al bleef met name de kinderwerkgroep zich ontwikkelen. Vertegenwoordigers van diverse kerken kwamen af en toe ter vergadering om verschillende activiteiten te coördineren. De nadruk kwam meer te liggen op een jaarlijkse Paas-actie: een week waarin lectuur wordt verspreid, laagdrempelige kerkdiensten worden georganiseerd, koren optreden in de stad en het bestaande kinderwerk wordt geïntegreerd. De samenwerking van kerken in Gorinchem begint zich hier in beginsel al af te tekenen. Als doel werd namelijk geformuleerd dat bestaande activiteiten worden gebundeld om zo als kerken als eenheid naar buiten te treden. Er is dan al contact met ongeveer 15 kerken en interkerkelijke groepen van landelijke organisaties zoals Youth for Christ en de Er is Hoop-werkgroep van het Instituut voor Evangelisatie (later Stichting 'Agapè'). Deze jaarlijkse Paas-acties bleven speerpunt voor Stichting 'Ontmoeting' tot ver in de jaren 90. Min of meer zelfstandig, maar wel geïnitieerd door 'Ontmoeting', of vallend onder de paraplu van 'Ontmoeting', werd er vrouwenwerk georganiseerd, een interkerkelijke evangelisatiekrant²⁹ uitgegeven en af en toe een andere grote actie georganiseerd, zoals een tentcampagne in 1997 waaraan meewerkten Youth for Christ, een Vrije Evangelische Gemeente, de Christelijk Gereformeerde Kerk, de Nederlands Gereformeerde kerk, de Hervormde Kerk op Gereformeerde grondslag, de Volle Evangeliegemeente, het Vrouwenwerk, de Kinderkaravaan en de Christengemeente (een Pinkstergemeente), waarbij de coördinatie in handen was van 'Ontmoeting'. Aanleiding was een zomeractie van Youth for Christ in Gorinchem. Deze actie werd gezamenlijk voorbereid en er werd gezamenlijk publiciteit aan deze actie gegeven, maar de kerken waren vrij hun onderdeel van het programma naar eigen inzicht in te vullen, zelf nog een extra uitnodigingsfolder te maken en dergelijke. Elke eerste zaterdag van de maand werd gestart met een uur van gebed voor oudsten, predikanten en mensen die in het evangelisatiewerk bezig zijn. Streven was dat per gemeente twee personen naar deze bidstond werden afgevaardigd.

3.3.3 De derde periode

De derde periode begint na de millenniumwisseling. Stichting 'Ontmoeting' omschrijft zichzelf nu als een 'platform waarop allerlei activiteiten kunnen worden gecoördineerd en Gorinchem kan worden bereikt met het Evangelie van Jezus Christus. Elke aangesloten kerk heeft een vertegenwoordiger in de Werkgroep die vijf maal per jaar bijeenkomt.'³⁰ Activiteiten zijn platformavonden, kinderclubs, bidstond voor Gorinchem, voorgangerslunches, kerst- en paasacties en de jaarlijkse Paasjubel. 'Ontmoeting' neemt het initiatief voor huwelijks- en opvoedingscursussen naast andere cursussen, het publiceren van een CityBible en organiseert jaarlijks de Week van Gebed in Gorinchem. In september 2008 komt er vanuit de bekendheid met elkaar een ontmoeting tot stand tussen de jeugdleiders van de verschillende kerken in en rond Gorinchem. Zij organiseren onder andere een nacht van gebed speciaal voor jongeren tegelijkertijd met de landelijke Nacht van Gebed die al enkele jaren in Gorinchem werd georganiseerd en ondersteund door 'Ontmoeting'.

3.4 De relatie met de kerken van Gorinchem door de jaren heen

Stichting 'Ontmoeting' was in de eerste decennia van haar bestaan op zoek naar een juiste en vruchtbare relatie met de kerken van Gorinchem. Zij worstelde met de vraag hoe gestalte te geven aan die relatie, maar had niet helder wat het doel is met deze relatie, zoals blijkt uit de diverse stukken die in de loop der jaren zijn uitgewisseld met de kerken in Gorinchem en directe omgeving. De kerken in Gorinchem werden steeds op de hoogte gehouden door de deelnemers van 'Ontmoeting' en bijgepraat tijdens informatieavonden. Ook werden er

²⁹ Uit de notulen van 13 september 1994

³⁰ Uit het jaarverslag van Stichting 'Ontmoeting' 2004

regelmatig uitnodigingen verzonden aan de kerkenraden of evangelisatiecommissies om te praten over de noodzaak van evangelisatie of met het verzoek om mee te doen met deur-aan-deur werk, en om financieel bij te dragen. In 1978 is er een brief naar de Gorcumse kerken gegaan waarbij aan de kerken werd gevraagd naar hun bereidheid om een positieve bijdrage aan de plannen van 'Ontmoeting' te geven, die een medewerker voor nazorg in dienst wilde nemen. De reacties van de kerken geven een goed beeld van de ideeën en gevoelens over de (plaatselijke) oecumene in die tijd. Enerzijds werd van vele kanten waardering voor de evangeliserende activiteiten uitgesproken en was er bereidheid tot ondersteuning. Anderzijds leefde bij een aantal kerken gereserveerdheid ten opzichte van het interkerkelijke karakter van de stichting. Op een aantal punten werden vragen en kanttekeningen geplaatst. Eén kerk ziet graag evangelisatie 'in kerkelijke banen geleid,' en heeft een eigen evangelisatie-ouderling³¹, een ander kan geen steun geven als 'een of ander' in strijd zou zijn met hun gereformeerde belijden.³² Ook waren er vragen over wat er gebeurt als mensen tot geloof komen: 'hoe wordt in een later stadium van de nazorg het contact met de desbetreffende kerk gerealiseerd?'³³ Een aantal kerken reageerde niet of legde uit waarom men niet kan meedoen met evangelisatie in interkerkelijk verband.³⁴ Daarnaast wordt gesproken van 'aarzeling op het gebied van de wijze waarop u soms meent aan de missionaire opdracht van de Kerk in onze eigen samenleving gestalte te moeten geven.'³⁵ Kortom, het overgrote deel van de kerkenraden reageerde dat hun kerk niet actief wil meewerken, al spreken ze bijna allemaal uit dat evangeliseren in Gorinchem belangrijk is en dat Stichting 'Ontmoeting' goed werk doet. Sommige kerken die daartoe in staat zijn zegden wel financiële hulp toe. Er valt een discrepantie te signaleren tussen kerkleden die actief zijn binnen 'Ontmoeting' en evangelisatie enerzijds en anderzijds de leidinggevenden van de kerken, zoals predikanten en kerkenraden, die meer principiële reageren en dan ook minder open staan voor interkerkelijke samenwerking.

In een brief van 13 april 1982 aan twee kerken die geen afgevaardigde sturen naar 'Ontmoeting' of zelfs niets van zich hebben laten horen naar aanleiding van de uitnodiging, beschrijft de stichting voor het eerst haar visie op de kerkelijke verdeeldheid. 'Een van de redenen waarom wij u schrijven is, dat wij de kerkelijke verdeeldheid sterk betreuen. Wij zien geen oplossing in een oecumene, waarbij de waarheid geweld wordt aangedaan om wil van de eenheid. Maar wij zijn ervan overtuigd dat de ware kinderen van God, die toch met elkaar het Lichaam van Christus vormen, geen muren mogen oprichten en elkaar niet met wantrouwen mogen blijven benaderen of, wat nog erger is, veroordelen. Natuurlijk zullen er accentverschillen zijn. Een hand is nu eenmaal geen voet en een oor is geen oog. Maar daarom mogen zij nooit tegen elkaar zeggen: Ik heb u niet nodig! Juist ter wille van het geestelijke evenwicht én omdat wij een gemeenschappelijke vijand hebben die zich steeds sterker maakt, hebben wij elkaar bróódnodig. Wij als team van 'Ontmoeting' hebben ons vanaf het begin geleid geweten en wij ervaren het als een groot wonder dat wij met elkaar dit werk mogen doen in liefde en eenheid. Is het geen wonder van onze God als kerkmuren wegvallen en een waarachtige Bijbelse eenheid in Christus mag worden beleefd? Wij verlangen dat meerderen in deze zegen mogen delen en daarom richten wij ons met deze brief ook weer tot u, die de Bijbel zonder kritiek aanvaardt als het Woord van God. Kortom, wij missen in ons team nog iemand uit uw gemeente. Zoudt u bereid zijn in uw gemeente navraag hierover te doen. Indien u door omstandigheden niet aan ons verzoek kunt voldoen, hopen wij toch dat deze brief u aanleiding geeft u nader te bezinnen op de noodzaak van het evangelisatiewerk ook hier ter plaatse.'

³¹ Uit de brief van de Hervormde Kerk (Gereformeerde Bond) gedateerd 17 januari 1980

³² Uit de brief van de Nederlands Gereformeerde Kerk gedateerd 14 december 1979

³³ Uit de brief van de Gereformeerde Kerk gedateerd 20 maart 1980

³⁴ Dit blijkt uit de notulen van een vergadering van het bestuur van Ontmoeting gedateerd 2 december 1980.

³⁵ Uit de brief van de Hervormde Kerk (middenpastoraat), gedateerd augustus 1994, naar aanleiding van een uitnodiging van Stichting 'Ontmoeting' voor een voorlichtingsavond.

Uit bovenstaande kan worden geconcludeerd dat Stichting 'Ontmoeting' in haar contact met de kerken nog steeds de actie van het evangeliseren voorop stelt, maar toch ook al duidelijk de link legt naar het getuigenis dat uitgaat van een gezamenlijk optrekken van de Gorcumse kerken. Een tiental jaren later, in 1991, is dit nog steeds het geval. In het kader van de Paasactie van dat jaar wordt opgemerkt dat er, door de 'breuklijnen' die in Gorinchem tussen de kerken liggen, sprake is van pijn bij verschillende mensen. Stichting 'Ontmoeting' wil 'proberen ook in de Paas-actie samen op te trekken. De tijd zal leren of we inderdaad niet blijven steken in formele samenwerking, maar in een geestelijke. Zo is 'Ontmoeting' namelijk altijd geweest: een samenwerkingsverband van broeders en zusters, die samen met andere christenen het evangelie willen uitdragen.'

In 1994 komt het idee naar voren om een gezamenlijk plan 'te maken of te ontdekken'³⁶ met de kerken in Gorinchem. 'Wellicht is er behoefte aan een gemeenschappelijke grondslag, als er meer samenwerking komt. Is de grondslag van de Evangelische Alliantie dan iets om vanuit te werken? Deze moet worden beschouwd als een minimum, waaraan elke gemeente natuurlijk het eigene voor zichzelf toevoegt. Maar zonder een gemeenschappelijk minimum kom je er denk ik niet. Als we echt iets willen ontwikkelen, zullen we tijd moeten vinden voor gemeenschappelijk gebed. Willen we dat? Hoe vaak? Onze wens en onze hoop is dat vanuit een open contact met de Here en met elkaar nieuwe wegen worden gevonden om buitenstaanders te bereiken.'³⁷

In 2003 worden voorgangerslunches³⁸ geïntroduceerd als middel om de diverse geestelijke leiders van de kerken in Gorinchem met elkaar in contact te brengen. Deze ontmoetingen worden door de deelnemers positief gewaardeerd en de wens tot een vervolg wordt uitgesproken. De groep is zich ervan bewust dat er een onderling vertrouwen moet groeien, dat door allen is gewenst. Deze lunches worden vijf keer per jaar georganiseerd door de voorzitter van 'Ontmoeting'. Andere middelen die worden ingezet om een eenheid naar Gorinchem te tonen zijn onder andere een website en contact met B&W en de politie waarbij hun wordt gevraagd om gebedspunten voor de Week van Gebed. Het bestuur legt haar prioriteiten bij het werken aan onderlinge relaties, gebed, lofprijzing, het zoeken van God en teamvorming.

In 2011 wordt een visiedocument verstuurd aan de vertegenwoordigers van de kerken in het platform en aan de voorgangers en predikanten, waarin opnieuw de eenheid tussen de christenen in Gorinchem wordt benadrukt in de context van evangelisatie. Opvallende ontwikkeling in de laatste periode is dat de discrepantie die in zekere zin bestond tussen enerzijds de vertegenwoordigers van de kerken die in 'Ontmoeting' functioneerden, en anderzijds de leidinggevenden van deze kerken die niet deelnemen aan 'Ontmoeting', vermindert. Dit komt vooral omdat inmiddels³⁹ de structuur van de organisatie was gewijzigd: de groep van vertegenwoordigers van de diverse kerken in het platform vormt nu het bestuur van 'Ontmoeting'. Enerzijds vergroot dat hun betrokkenheid en verantwoordelijkheid. Anderzijds worden ze nu officieel afgevaardigd door hun kerk wat hun status ook duidelijker maakt. Doordat daarnaast via de lunches het contact met de meer officiële vertegenwoordigers van de kerken wordt aangehaald, heeft de oecumenische gedachte meer impact en 'Ontmoeting' meer invloed.

³⁶ Uit de notulen van 12 augustus 1994

³⁷ Ibid.

³⁸ De doelstellingen van deze lunches zijn om in een ontspannen klimaat elkaar te ontmoeten, te herkennen en te erkennen, te groeien in relatie, vriendschap en hartscontact, waarbij een basis wordt gelegd voor samenwerking op vrijwillige basis en groeien in eenheid. Besproken worden 'onderwerpen die, ondanks onze verschillen, ons allen raken en het volk van God ten dienste kunnen staan: visie delen en ontwikkelen voor de stad, toewijding aan elkaar om de stad te bereiken, gezamenlijk gebed voor elkaar en voor de stad.' Uit een mail van de voorzitter van 'Ontmoeting' gedateerd 27 maart 2006

³⁹ Dit gebeurde in 2005 op initiatief van de nieuwe voorzitter.

4. 'Stichting Ontmoeting' in oecumenisch perspectief

Stichting 'Ontmoeting' is opgericht met het doel om te evangeliseren. Het zoeken van oecumene of het stimuleren ervan is niet het eerste oogmerk van de stichting geweest. Tegelijkertijd heeft Stichting 'Ontmoeting' van oudsher geprobeerd om op een of andere wijze de relatie met de kerken en dus de achterban vorm te geven. Omdat de oecumene van de betrokken kerken niet het doel van de stichting was, bleef het voor haar moeilijk hiervoor een manier te vinden en hierover te communiceren met Gorcumse kerken. In deze paragraaf wordt een evaluatie gegeven van Stichting 'Ontmoeting' in oecumenisch perspectief, en dan zowel de praktische als de theologische aspecten.

4.1 Praktische aspecten

Onder praktische oecumene⁴⁰ vallen lokale en regionale initiatieven. Organisaties die een specifiek doel nastreven en zich daarom interkerkelijk organiseren, zijn eveneens te beschouwen als uitingen van praktische oecumene. Voorbeelden van die laatste zijn Micah Challenge (waaronder Micha Nederland) en ook Stichting 'Ontmoeting'. Al is de praktische oecumene niet het doel en is een dergelijke uitgangspunt niet expliciet geformuleerd, Stichting 'Ontmoeting' zou zich zeer goed kunnen herkennen in het uitgangspunt van World Council of Churches, zoals dat is geformuleerd in 1948: '[The organisation] shall have no power to legislate for the churches or to commit them to action without their consent; but if it is to be effective, it must deserve and win the respect of the churches in such measure that the people of greatest influence in the life of the churches may be willing to give time and thought to its work'.⁴¹

In paragraaf 3.4 is al een beschrijving van de relatie tussen Stichting 'Ontmoeting' en de plaatselijke kerken gegeven, waaruit valt te concluderen dat Stichting 'Ontmoeting' door de jaren heen verschillende manieren en wegen heeft gezocht om gestalte te geven aan het contact met de plaatselijke Gorcumse kerken, maar daarmee moeite had omdat deze interkerkelijke relatie niet het hoofddoel was. Tegelijkertijd zocht men wel contact, omdat men wilde voorkomen een 'gesloten groep'⁴² te gaan vormen, die los van de kerken functioneerde. Na verloop van tijd is oecumene als doel meer expliciet op de agenda komen te staan en is de nadruk op evangelisatie verminderd. Deze veranderingen werden in de eerste plaats veroorzaakt door het verloop van de betrokkenen van 'Ontmoeting'. De mensen van het eerste uur zijn in de loop van de tijd uit de stichting vertrokken en daarmee verdween hun inbreng. Ten tweede is kenmerkend voor Stichting 'Ontmoeting', zoals voor meer vrijwilligersorganisaties, dat de voorzitter een vrij groot stempel drukt op de organisatie, omdat hij of zij degene is die het meest tijd en prioriteit aan de stichting geeft. Onder de huidige voorzitter wordt de spirituele oecumene vooral benadrukt, met daarnaast het getuigen door middel van deze spirituele eenheid. Op dit moment voldoet Stichting 'Ontmoeting' aan de kenmerken van spirituele oecumene⁴³: onofficieel contact en samenwerking, contacten op gelijk niveau en gezamenlijk gebed. Dit 'contact op gelijk niveau' vindt zowel plaats tijdens de tweemaandelijks vergaderingen van het team (vertegenwoordigers van de kerken en vrije groepen) als op het niveau van predikanten, voorgangers en voorzitters van de kerkenraad tijdens gezamenlijke lunches eens in de twee maanden. 'Ontmoeting' is een belangrijk middel geworden voor de kerken om meer bekend

⁴⁰ Jelle Creemers, *Ecclesiology & Ecumenism: Introduction*. In: ETF – Th.M. course 2010-2011, slide 16

⁴¹ Jelle Creemers, *Ecclesiology & Ecumenism: Introduction*. In: ETF – Th.M. course 2010-2011, slide 11

⁴² Uit de notulen van 30 oktober 1979: 'We moeten het contact met de kerken bewaren; niet het gevaar lopen een gesloten groep te gaan vormen. Tenslotte wordt voorgesteld een brief naar de kerken te schrijven, waarin een afgevaardigde van de kerkenraad wordt uitgenodigd op een vergadering. ... De mening van de broeders zal worden gevraagd. ... X merkte nog op dat een gesprek met de kerken ook om een andere reden zinvol zou zijn; het is namelijk zo dat verschillende kerken weer wat actiever worden op het gebied van evangelisatie. Het is dan erg nuttig dat er overleg is, zodat bijvoorbeeld niet in dezelfde wijk zowel door 'Ontmoeting' als door een kerk wordt gewerkt.'

⁴³ Jelle Creemers, *Ecclesiology & Ecumenism: Introduction*. In: ETF – Th.M. course 2010-2011, slide 16

te raken met elkaar. Dit contact leidde tot de organisatie van een gezamenlijke Alphacursus door drie plaatselijke kerken.⁴⁴ Een soortgelijk initiatief ontstond tussen de Christelijk Gereformeerde kerk, een Vrij evangelische kerk en het Leger des Heils, samen met het kinderwerk. Allen bevinden zich in dezelfde wijk van Gorinchem en slaan de handen ineen om deze wijk te bereiken met het evangelie.

Kortom, de praktische oecumene binnen Gorinchem als stad en tussen de Gorcumse kerken is groot en van goede kwaliteit. De kerken die in de platformfunctie van 'Ontmoeting' participeren kunnen met name op het gebied van evangelisatie goed samenwerken ondanks verschillen in theologie en kerkstructuur. Het onderling vertrouwen is met name tussen de platformleden en dankzij de voorgangerlunches ook bij de verantwoordelijken zo groot dat er spirituele eenheid wordt ervaren en uitgeoefend. Mede dankzij deze werkwijze heeft de plaatselijke pastoor contact met 'Ontmoeting' gezocht om te kunnen delen in gebed, studie en de wederzijdse kennismaking.

4.2 Theologische aspecten

Voor oecumene in theologisch perspectief⁴⁵ is het uitgangspunt de bestaande eenheid in Christus, die schuilt vanwege de zonde van de mensen. Het doel is tot zichtbare eenheid te komen door het vormen van één gemeenschap. Hiervoor worden verschillende middelen ingezet: officiële en officieuze gesprekken tussen twee of meerdere kerken, waarbij deze gesprekken kunnen plaatsvinden op zowel lokaal als nationaal of internationaal niveau. De WCC formuleert het in haar theologisch statuut als volgt: 'The World Council of Churches is a fellowship of churches which confess the Lord Jesus Christ as God and Saviour according to the scriptures, and therefore seek to fulfil together their common calling to the glory of the one God, Father, Son and Holy Spirit'.⁴⁶

Stichting 'Ontmoeting' beweegt zich in dezelfde lijn, zoals te concluderen is uit een document⁴⁷ dat in maart 2011 is opgesteld. Het theologische doel van de oecumene van 'Ontmoeting' wordt hierin als volgt geformuleerd. 'Hieraan zullen allen weten, dat gij discipelen van Mij zijt, indien gij liefde hebt onder elkaar (Joh 13, 35); ...dat zij volmaakt zijn tot één, opdat de wereld erkenne, dat Gij Mij gezonden hebt. (Joh 17, 23). Een koninkrijk dat tegen zichzelf verdeeld is, kan niet blijven bestaan (Matt 12, 25). Deze indringende woorden laten ons zien dat de herkenbare eenheid van het lichaam van onze Heer een fundamentele basis is met als doel het zichtbare getuigenis, waardoor de wereld zal erkennen dat Jezus Heer is. Deze eenheid is niet gebonden aan een gebouw, kerkorde of leer, maar aan het verbonden zijn met onze Heiland door de Heilige Geest. Daarom zoeken we ook geen fusie van organisaties, maar verbondenheid van christenen. Als een ieder van ons zich richt op het centrum, Jezus Christus, dan zullen we elkaar daar vinden. Die eenheid is krachtig en van belang voor het bereiken van de stad met het evangelie. De ene gemeente van Jezus Christus heeft dan ook maar één gezamenlijke identiteit, de verschillen zijn daaraan ondergeschikt en meestal niet meer dan menselijke muren. Alles wat tot deze eenheid bijdraagt, tot zegen voor kerk en stad, valt onder onze doelstelling: Onze Heer en onze stad dienen met het evangelie in woord, houding en daad. De eenheid op plaatselijk niveau wordt heden ten dage door 'Ontmoeting' als primair beschouwd, omdat alleen daar die eenheid werkelijk zichtbaar is. Het streven is dan ook om tot meer gemeenschappelijke vieringen te komen. Op de voorgangerlunches is gezamenlijk avondmaal gevierd en het is uniek te

⁴⁴ Dit zijn de Nederlands Gereformeerde kerk, de Christelijke Gereformeerde kerk en de Gereformeerde kerk (Vrijgemaakt). Dit is des te meer bijzonde vanwege het feit dat de samensprekingen tussen deze kerken op landelijk niveau in dezelfde tijd (januari 2006) in een impasse raakten vanwege de onderling verschillende visies op de rol en positie van de vrouw in de kerk.

⁴⁵ Jelle Creemers, *Ecclesiology & Ecumenism: Introduction*. In: ETF – Th.M. course 2010-2011, slide 3

⁴⁶ Ibid., slide 14

⁴⁷ Jan Hamstra, 'Ontmoeting': *Visie, Organisatie en Werkwijze*. Concept visiedocument, maart 2011

noemen dat aan deze vieringen zowel gereformeerde als evangelische en pinksterchristenen meedoen.'

4.3 Evaluatie van de praktische en theologische aspecten

Over het geheel beschouwd past een oecumenische activiteit als die van de Stichting 'Ontmoeting' goed in de 21ste eeuw waarin op oecumenisch gebied de trend groeit om een sterk fundament van vertrouwen te leggen waarop een dialoog zal kunnen worden opgebouwd en voortgezet, omdat er al een geestelijke eenheid wordt ervaren.⁴⁸ Een samenspraak tussen verschillende partners die vanaf het begin geen hoge en vergaande doelen stellen, heeft een betere start dan een dialoog die vanaf dag één als doel stelt om tot zichtbare eenheid en gedeelde avondmaalstafel te komen. 'Ontmoeting' past in een oecumenisch overleg dat praktische samenwerking en een getuigenis van eenheid naar Gorinchem tot doel heeft. Tijdens het regelmatig overleg en de ontmoetingen op allerlei niveau tussen christenen van een groot aantal verschillende kerken in Gorinchem is ruimte voor het delen van het gezamenlijke geloof in de drie-enig God en voor gebed en Bijbellezende. Dit geeft een heel andere manier van omgaan met verschillen dan wanneer men tot doel heeft de verschillen te analyseren en te bespreken.⁴⁹

Uit de geschiedenis van 'Ontmoeting' blijkt dat de in de loop der tijd gegroeide vorm van oecumene sterke en zwakke kanten kent die ook hun invloed op de toekomst zullen uitoefenen. Een zwakte is de wisseling van de deelnemers aan 'Ontmoeting'. Men is voor bepaalde tijd bij de stichting betrokken en vertrekt dan weer. Toch is de continuïteit relatief groot voor een vrijwilligersorganisatie zoals 'Ontmoeting'. Maar in periodes zonder voorzitter of bij tijdelijke lage vertegenwoordiging van de kerken kunnen goede ontwikkelingen stil komen te staan of zelfs achteruitgaan. 'Ontmoeting' is sterk afhankelijk van de trouwe inzet van individuele personen, terwijl een oecumenisch overleg op landelijk of internationaal niveau met officiële vertegenwoordigers meer invloed en continuïteit biedt. Het is echter tegelijkertijd de kracht van 'Ontmoeting' dat de deelnemers zowel in het overlegplatform als op het niveau van leidinggevenden positieve bijdragen leveren en positieve ervaringen opbouwen op praktisch oecumenisch gebied, en die mentaliteitsverandering waarschijnlijk weer verder uitdragen.

Het feit dat er geen theologische onderwerpen op de agenda staan is zowel een kracht als een zwakte van 'Ontmoeting'. Een kracht, omdat de focus op elkaar leren kennen en praktische samenwerking veel ruimte schept voor al grotere geestelijke verbondenheid en vertrouwen. Een zwakte, omdat uiteindelijk voor zichtbare eenheid ook theologische onderwerpen zullen moeten worden besproken, zoals visie op de kerkstructuren en op de sacramenten. Tijdens de ontmoetingen van voorgangers en predikanten worden theologische onderwerpen besproken, zoals de doop, het spreken in tongen, de eindtijd en de visie op Israël, naast meer praktische zaken als tijdbeheersing of de bespreking van een preek of boek.

Een lastig punt is eveneens het feit dat veel kerken zijn gebonden aan landelijk geformuleerde principes en regels op allerlei gebied en dus ook qua samenwerking. Als de synode van bijvoorbeeld de Gereformeerde kerk (Vrijgemaakt) besluit dat samenwerking met de Nederlands Gereformeerde kerk niet mogelijk is vanwege het vrouwenstandpunt van de laatste, heeft dat gevolgen voor de plaatselijke samenwerking in Gorinchem. Dit geldt eveneens voor bovengenoemde onderwerpen op gebied van theologie. Plaatselijk zou er misschien wel een oecumenische visie op deze issues kunnen worden geformuleerd, maar dan nog zijn veel van de vertegenwoordigde kerken in 'Ontmoeting' gebonden aan landelijke

⁴⁸ Jelle Creemers, *Time will teach us ... Reflections on thirty-five years of Pentecostal – Roman Catholic dialogue*. In: *Ecclesiology*, volume 5, number 3, 2009, bladz. 344

⁴⁹ H. van Beek, *Global Christian Forum*. In: H. van Beek (ed), *Revisioning Christian Unity: The Global Christian Forum*. Oxford, Regnum Books, 2009, bladz. xx

theologische stellingnames. Zo hebben de drie kleine Gorcumse Gereformeerde kerken⁵⁰ regelmatig met elkaar een dienst, waarbij één van de predikanten voorgaat, en is er al enkele keren gezamenlijk avondmaal gevierd. Om dit uit te bouwen en meer officieel te maken moet men echter wachten op 'toestemming' van het kerkelijk verband, en dus op een synodale vergadering.

5. Groeien in oecumenische relevantie

Haight stelt dat 'juridische autoriteit alleen kerken niet kan samen houden. Slechts de diepere en subtielere band van geloof, liefde en respect kan de verschillende kerken verbondenheid geven.'⁵¹ Deze laatstgenoemde verbondenheid kan worden ervaren en uitgeoefend door leden van lokale kerken in Gorinchem, terwijl idealiter op landelijk niveau deze ontwikkelingen ook gaande blijven. Daarop is vanuit Stichting 'Ontmoeting' geen of beperkte invloed uit te oefenen, maar haar lokale bijdrage is zeker van belang. Niet alleen overleg in Stichting 'Ontmoeting' zelf, maar ook samenwerking tussen twee of drie participerende kerken op een deelgebied, zoals een gezamenlijke jeugdclub of het organiseren van een Alphacursus met twee of drie kerken, zou verder kunnen worden gestimuleerd. Dergelijke bi- of trilaterale activiteiten betekenen waarschijnlijk een invloedrijkere boodschap naar de landelijke achterban dan een regelmatig overleg met meer dan 10 andere denominaties. Verder zou op de agenda van zowel de voorgangers als de vertegenwoordiging uit de kerken een gesprek op het gebied van 'vergelijking van ecclesiologie' kunnen worden gezet. Een dergelijke analyse van verschillen op kerkelijk niveau kan een 'bredere horizon, een dieper inzicht en een verhoogde differentiatie aan begrip voor onderlinge verschillen' bieden.⁵² De huidige trend om ook werkelijk theologische onderwerpen te bespreken met de meer invloedrijke vertegenwoordigers van de kerken moet zeker worden voortgezet om de waarde van het oecumenische gesprek van Stichting 'Ontmoeting' te vergroten. Op deze manier wordt de praktische oecumene versterkt en verdiept met een theologisch oecumenische verkenning en diepgang. Als eveneens aan de orde wordt gesteld hoe men op zowel landelijk als plaatselijke niveau tegen oecumene aankijkt, wordt naast de praktische en spirituele eenheid een uitwisseling op metaniveau gehouden, wat een invloedrijke en waardevolle stap vooruit zou kunnen betekenen. Bovendien zou het een mentaliteitsverandering kunnen geven, die weer invloed heeft op nationaal niveau.

Het behouden en versterken van de continuïteit binnen Stichting 'Ontmoeting' is een punt dat zeker ter overweging moet worden genomen als er een nieuwe voorzitter of een ander bestuurslid zou moeten worden gekozen. Deze nieuwe persoon zou juist op zijn visie op theologische en praktische oecumene moeten worden geselecteerd. Het zou verlies voor de oecumenische groei betekenen als een toekomstig bestuurslid weer terug zou gaan naar een periode die 'Ontmoeting' heeft gehad, met een voorzitter die vooral de nadruk op uitvoerende evangelisatie legde, waarbij het contact met de kerken wel werd onderhouden, maar niet werd uitgebreid. Hiervoor is het van belang om de visie van 'Ontmoeting' goed vast te leggen, eventueel zelfs weer opnieuw bij een notaris, om zo deze waardevolle ontwikkeling vast te houden. Er is al een start hiermee gemaakt in de vorm van het rondsturen en bespreken van een visiedocument. Daarnaast is het, juist door een zeker verloop van de participerende personen in Stichting 'Ontmoeting', van belang om de lijn van waardevolle ontmoeting en interkerkelijk meeleven, gezamenlijke Bijbelstudie en gebed, en samenwerken in evangelisatie vast te houden. Ze vormen het fundament waarop in de toekomst gebouwd kan blijven worden.

⁵⁰ Nederlands Gereformeerd, Gereformeerd (Vrijgemaakt) en Christelijke Gereformeerd

⁵¹ 'Juridical authority alone cannot hold churches together; only denser and subtler bonds of faith and love manifested in respect can keep different churches in communion with each other.' Roger Haight, *Comparative Ecclesiology*. In: G. Mannion, L. Mudge (eds), *The Routledge Companion to the Christian Church*. New York, Routledge, 2008, bladz. 388

⁵² 'A broader horizon, a deeper insight, and a heightened differentiation to the understanding of the particular church.' Ibid., bladz. 394

6. Conclusie

Stichting 'Ontmoeting' heeft als motto 'Heel de kerk voor heel de stad.' Toen de Stichting pas bestond lag de nadruk op 'voor heel de stad,' en was men met name praktisch bezig met het evangeliseren in Gorinchem. De eenheid van de Gorcumse christenen werd daarbij vooral als middel gezien. Heden ten dage ligt de nadruk meer op 'heel de kerk' waarbij het getuigen nog steeds als doel wordt gezien, maar waarbij de eenheid van de christenen ook in de doelstelling is opgenomen. Deze ontwikkeling is voor de praktische, maar met name voor de theologische oecumene van groot belang. Op lange termijn zal deze ontwikkeling op beider terrein, getuigenis naar buiten maar ook groei in eenheid onder christenen, zijn vrucht blijven afwerpen.

De Gedaanteverandering van Jezus in het Ethiopisch Christendom

door Leo van Leijssen

Onderstaande tekst over het feest van de Transfiguratie in het Ethiopisch christendom is een actuele bewerking van een meditatie die werd gehouden voor Radio Maria op 6 augustus 2010.

Midden in de zomer, op 6 augustus, wordt het feest van de Gedaanteverandering van Jezus gevierd. Een andere benaming is 'Transfiguratie', of ook wel 'de Verheerlijking op de Berg'. In dit artikel geef ik een beschouwing bij het feest van Transfiguratie in het Ethiopisch christendom. een van de belangrijkste tradities van het christelijk Oosten.

We gaan eerst naar het verhaal in de Bijbel, in het evangelie van Matteüs.⁵³

Zes dagen later nam Jezus Petrus, Jakobus en diens broer Johannes met zich mee een hoge berg op, waar Hij met hen alleen was.

Voor hun ogen veranderde Hij van gedaante.

Zijn gezicht ging stralen als de zon en zijn kleren werden wit als licht.

Opeens verschenen hun Mozes en Elia, in gesprek met Hem.

Petrus zei daarop tegen Jezus: 'Heer, het is maar goed dat wij hier zijn.

Als U wilt, zal ik hier drie hutten maken, voor U één en voor Mozes één en voor Elia één.'

Hij was nog niet uitgesproken of daar kwam een lichtende wolk die hen overdekte, en opeens klonk er een stem uit die wolk:

'Dit is mijn geliefde Zoon, in wie Ik vreugde vind. Luister naar Hem.'

Toen de leerlingen dat hoorden, wierpen ze zich op de grond en werden ze vreselijk bang.

Jezus kwam naar hen toe, raakte hen aan en zei: 'Sta op en wees niet bang.'

Toen ze hun ogen opsloegen, zagen ze niemand meer dan Jezus alleen.

In dit verhaal laat Jezus, kort voor zijn lijden, aan drie leerlingen zijn heerlijkheid zien. Dat was een steun in de rug voor die leerlingen. Ze hadden die vreselijke kruisdood van hun meester nog voor de boeg. De verheerlijking vindt plaats op een berg, die in het Nieuwe Testament overigens nergens de naam Tabor heeft. Maar in Galilea was en is maar één berg van enige omvang en dat is de Tabor. De christelijke traditie heeft daarom de Tabor aangewezen als de berg van de Gedaanteverandering. Samen met de apostelen aanschouwen ook wij, als het ware over hun schouders heen, de grootse heerlijkheid van Jezus. En daar zien we de twee belangrijkste vertegenwoordigers van het Oude Testament: Mozes, de man van de Wet, de Tora – de eerste vijf boeken van de Bijbel –, en Elia, de hartstochtelijke profeet. Wet en Profeten, zou Jezus zélf vaak zeggen, daar gaat het allemaal om. Jezus is de Wet en de Profeten geheel en al komen waarmaken. Wet en Profeten zijn volledig van Hem vervuld geraakt. En Mozes en Elia kijken als het ware instemmend toe. En dan doet Petrus op deze berg een lumineus voorstel: Laten we hier blijven; ik bouw wel drie hutten - drie tenten - voor jullie drie. Misschien was het in die tijd van het jaar, wie weet, het joodse Loofhuttenfeest, waarmee het volk Israël vol dankbaarheid de geslaagde Tocht door de Woestijn herdenkt. Maar God doorkruist de plannetjes van Petrus. Zoals JHWH tijdens de Woestijntocht aanwezig was in de lichtende wolk, zo overschaduwde Hij nu met een wolk het hele tafereel op de berg. God zelf is de beschuttende tent. Hij heeft zijn tent onder ons, mensen, opgeslagen, in Jezus. Daarom wordt bij de Transfiguratie zijn heerlijkheid geopenbaard: Jezus' heerlijkheid, Gods heerlijkheid.

⁵³ Matteüs 17, 1-8, Willibrordvertaling 1995

Het verhaal van de Transfiguratie wordt ook gelezen en gevierd in het Ethiopisch christendom. Met 'Ethiopisch christendom' bedoelen we allereerst de orthodoxe kerk van Ethiopië, maar in feite ook de orthodoxe kerk van Eritrea, een land dat tot 1993 bij Ethiopië hoorde, maar sindsdien een onafhankelijke staat is, met al snel ook een zelfstandige orthodoxe kerk. Ethiopië en Eritrea liggen in Oost-Afrika en in beide landen is min of meer de helft van de inwoners orthodox. Er is in Ethiopië en Eritrea ook een kleine katholieke kerk van de oosterse ritus, vallend onder Rome, maar met haar eigen gewoontes en liturgische rituelen. Ook dat is Ethiopisch christendom. Al deze kerken hebben in feite één oude traditie, die teruggaat tot ongeveer 350 na Christus, toen het oude land Ethiopië werd gekerstend: Afrikaans christendom dat al bestond vier eeuwen voordat Willibrord op onze Noordzeekust landde!

Rechterbladzijde: Transfiguratie van Christus, oud Ethiopisch handschrift, klooster Tanameer, periode onbekend

De christelijke Ethiopiërs hebben heel eigen tradities: eigen kerkmuziek, een eigen liturgie, eigen soorten iconen, eigen vormen van religieus leven. Ook geschriften die niet in de Bijbel staan, maar wel in een quasi-bijbelse stijl zijn geschreven, zijn in het Ethiopisch christendom altijd bijzonder populair geweest. Alsof de gelovigen niet konden ophouden om de verhalen van de Bijbel op hun manier te blijven doorvertellen. Dit zijn de zogeheten apocriefe geschriften, die ook in het Westen bekend zijn, maar in Ethiopië altijd bijzonder geliefd zijn geweest, tot op de dag van vandaag.

Ethiopië lag afgelegen van de rest van de christelijke wereld en ontwikkelde op die manier zijn geheel eigen soort van christelijke samenleving, zelfs met eigen tijdsberekningen: een andere indeling van de uren van de dag, een andere jaartelling dan wij en hun kerkelijk jaar loopt 13 dagen achter bij het onze. Zodoende valt Maria Boodschap niet op 25 maart, maar op 6 april, en ga zo maar door. Vanwege dat kalendersverschil wordt Transfiguratie in Ethiopië eigenlijk niet gevierd op 6 augustus, volgens onze westerse kalender, maar 13 dagen later, dus op 19 augustus. Ook de katholieken daar houden deze datum aan.

Het feest van Transfiguratie hoort in de Ethiopische traditie tot de Negen Hoofdfeesten, naast bijvoorbeeld Pasen, Kerstmis en Epifanie. Toch wordt het niet in alle parochiekerken gevierd. Sommigen vinden het gepast om het te vieren in kerken die naar het feest zijn

genoemd en de Transfiguratie als patroonsfeest hebben. Wel is er in heel Ethiopië op de vooravond van het Transfiguratiefeest, op 18 augustus dus, een soort kinderfestijn, *Buhe* geheten. Jonge jongens gaan hossend en zingend de huizen langs. Ze maken rondedansjes, waarbij ze met wandelstokken ritmische bewegingen maken. Ze zingen daarbij vooral een liedje, dat *Hoya Hoya* heet. Ze dragen daarbij ook lange bijeengebonden takkenbundels, die *tsjibo* heten, en die bovenaan met vuur zijn aangestoken. Het zijn een soort fakkels van 75 cm à 1 meter lang, die men wel vaker gebruikt bij religieuze feesten. Voor hun zangtalenten ontvangen de jongens bij de huizen muntgeld en een soort deeg, *mulmul*, wat als een lekkernij wordt beschouwd. Op de vooravond van Transfiguratie wordt in de wijken ook vuurwerk afgestoken. *Buhe* is tenslotte een echt familiefeest. Het licht en het vuur herinneren aan de stralende heerlijkheid van de Gedaanteverandering.

De volgende dag wordt in de kerken die het feest vieren, de eucharistie gecelebreerd. Dat gaat in Ethiopië gepaard met een urenlange dienst, waarbij ook op trommels wordt geslagen en in de kerk wordt gedanst. Het evangelie van Jezus' Gedaanteverandering wordt gelezen:

Voor hun ogen veranderde Hij van gedaante!

In de dienst heft de diaken een vers uit psalm 89 aan:

*Tabor en Hermon zullen zich verheugen in Uw Naam.
En zij zullen Uw Naam verheerlijken.
Van U is de machtige arm.
Sterk is uw hand, hooggeheven uw rechterhand.*

En in de eucharistieviering wordt een stukje uitleg van de Transfiguratie voorgelezen:

“Op deze dag is het het feest van onze Heer Jezus Christus – eer aan Hem – waarop we gedenken hoe zijn gelaat werd veranderd op de berg Tabor. Samen met Hém waren zijn drie leerlingen, Petrus, Jacobus en Johannes...”

Zo begint de uitleg van het verhaal, die in de kerk tijdens de dienst wordt voorgelezen. Er wordt uitgelegd wat Petrus en de andere apostelen doormaakten.

“Door tegen onze Heer te zeggen: ‘Wilt U, Heer, dat we hier verblijven en dat we drie woningen zullen maken, één voor U, één voor Mozes en één voor Elia?’, gaf Petrus blijk van zwakheid én gaf hij ons een les in nederigheid.

Een blijk van zwakheid, omdat hij dacht dat Jezus boven op de berg zou verblijven en de zaak waarvoor Hij uit de hemel was neergedaald, in de steek zou laten. Petrus wilde voor Hem een woning maken, om Hem te beschutten tegen de zon.

Een les in nederigheid, omdat Petrus voor zijn metgezellen – de apostelen – en voor zichzelf niet wenste wat hij wenste voor onze Heer, voor Mozes en voor Elia. Hij beschouwde zijn metgezellen – de apostelen – en zichzelf als dienaren van deze heren. Verbaas je niet over de geringe kennis van de apostelen, want ze waren in die tijd niet volmaakt in kennis.

Op hetzelfde moment dat Petrus dit zei, zie een wolk overschaduwde hen, om aan Petrus te laten zien dat onze Heer geen verblijf wilde dat door mensenhanden was gemaakt. Er kwam een stem uit de wolk, die in de ziel van de apostelen het geloof in de godheid van onze Heer versterkte met de woorden: ‘Dit is mijn Zoon, van wie ik hou, in wie ik welbehagen heb. Luistert naar Hem’.”

Het thema dat God geen hutten die door mensenhanden zijn gemaakt wenste, komt trouwens ook voor in een apocrief geschrift, dat de Openbaring van Petrus heet en dat deels in het Grieks en deels in het Ethiopisch is overgeleverd en in Ethiopië op grote populariteit kan bogen.

De uitleg tijdens de eucharistie geeft ook aan wat Mozes en Elia, de vertegenwoordigers van het Oude Testament daar op de berg te zoeken hebben:

“Mozes en Elia onderhielden zich met onze Heer en beleden zijn genade en goedheid. [...] De berg Tabor is het symbool van de Kerk. Onze Heer heeft er de twee Wetten verenigd, de Oude en de Nieuwe.”

Met andere woorden, op de berg van de Verheerlijking komen het Oude en het Nieuwe Testament samen, en daarom is die berg een zinnebeeld van de kKrk, de geloofsgemeenschap van christenen, die zowel uit het Oude als het Nieuwe Testament leest en daarin, over de schouders van profeten en apostelen heen, een glimp van de heerlijkheid opvangt. Daarom is Bijbellezen, in de liturgie maar ook thuis, zo belangrijk. Want al die verhalen gaan ook over ons. Vanuit het Transfiguratieverhaal komt een rijke overvloed naar ons toe, die vruchtbaar wil worden in ons leven. Daarom wordt de berg Tabor, van waar al die rijkdom naar ons toevloeit, ook met bijzonder respect bejegend in een Ethiopische hymne. De berg wordt als het ware zelf begroet:

*Gegroet zij de Tabor, die is genoemd en genaamd:
een vruchtbare berg, een overvloedige berg!*

*Gegroet, o Heer, zij Uw bestijging van de helling van de berg Tabor in alle rust!
Terwijl Gij de mensen had meegenomen, die Gij uit velen had uitgekozen,
heeft, o Jezus die mens geworden zijt uit het Huis van Juda,
uw gelaat geschitterd als de bliksem
en zijn uw kleren wit geworden als sneeuw.*

In het apocriefe Bijbelboek, de Openbaring van Petrus uit de tweede eeuw na Christus, dat ooit in Ethiopië terecht is gekomen, staat een bizar verhaal. De leerlingen zijn razend nieuwsgierig hoe Gods gestorven geliefden eruit zullen zien in hun uiteindelijke heerlijkheid. En dan neemt, volgens dat verhaal, Jezus dit keer niet alleen de drie apostelen Petrus, Johannes en Jacobus mee de berg op, maar alle twaalf leerlingen en zien ze allemaal Gods geliefden in hun verheerlijkte gedaante.

En verder zei de Heer: ‘Laten we naar de berg gaan en bidden’. Terwijl wij, de twaalf leerlingen, met Hem weggingen, vroegen we dat Hij één van onze rechtvaardige broeders zou laten zien, die uit de wereld zijn weggegaan, opdat we zouden zien wat voor gestalte ze hebben en wij, daardoor bemoedigd, ook de mensen die ons hoorden moed zouden kunnen inspreken.⁵⁴

Het is alsof dat apocriefe boek van de Openbaring van Petrus het Bijbelverhaal van de Transfiguratie op óns wil toepassen. De twaalf leerlingen zouden symbool kunnen zijn voor alle leerlingen. En dan mogen we ook onszelf daartoe rekenen. Wij staan als het ware ook op de berg van de Verheerlijking, samen met Jezus. En Jezus laat ons zien, niet alleen hoe Hijzelf is verheerlijkt, maar hoe ook Gods geliefden eens zullen zijn verheerlijkt: wij dus! Als we op die manier de lijn van de berg Tabor doortrekken naar ons eigen leven, dan heeft een glimp van het licht van de Transfiguratie ook ons aangeraakt. Daar gaat het feest van Transfiguratie over: dat Gods licht, dat eens Jezus verheerlijkte, ook ons, mensen, raakt: in Ethiopië, in Eritrea, én in Nederland en Vlaanderen, en waar ook maar.

⁵⁴ Y. C. de Groot (vert), *Apokriefen van het Nieuwe Testament*, deel 2, II: 4-5, Kok, Kampen, 1985

*Gegroet zij de Tabor, die is genoemd en genaamd:
een vruchtbare berg, een overvloedige berg!*

*Tabor en Hermon zullen zich verheugen in Uw Naam.
En zij zullen Uw Naam verheerlijken.
Van U is de machtige arm.
Sterk is uw hand, hooggeheven uw rechterhand.*

Personalia

Dr. Dick Akerboom is universitair docent Patristiek en geschiedenis van de theologie aan de Theologische Faculteit Tilburg, secretaris van de Beraadgroep Geloven en Kerkelijke gemeenschap van de Raad van Kerken in Nederland en bestuurslid van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

Prof. dr. Eddy van der Borgh studeerde Germaanse filosofie in Leuven en protestantse theologie in Brussel. Hij promoveerde aan de Universiteit van Leiden en werkt sinds 2002 aan de faculteit godgeleerdheid van de VU. Zijn onderzoek richt zich op aspecten van systematische theologie en oecumenisch onderzoek.

Prof. dr. Adelbert Denaux is momenteel decaan van de Faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit van Tilburg (2007 – heden). Hij is lid van de Anglican Roman-Catholic International Commission, het officiële overlegorgaan tussen de Anglican Communion en de rooms-katholieke Kerk, en lid van de Internationale Theologencommissie te Rome (2004 – heden). Hij is priester van het bisdom Brugge.

Dr. Ton van Eijk oud-docent van de Faculteit Katholieke Theologie, oud-voorzitter van de Raad van Kerken in Nederland en priester van het bisdom Rotterdam.

Prof. dr. Leo J. Koffeman is hoogleraar kerkrecht en oecumene aan Protestantse Theologische Universiteit in Kampen en beleidsmedewerker expertisecentrum bij de Protestantse Kerk in Nederland. Hij is ook voorzitter van de Beraadgroep Geloven en Kerkelijke Gemeenschap van de Raad van Kerken in Nederland.

Mgr. dr. Gerard de Korte is bisschop van Groningen-Leeuwarden.

Drs. Leo van Leijsen is medewerker Oosterse Kerken bij de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord in Utrecht.

Zr. Theresia Saers behoort tot de zusters van de Sociëteit van Jezus, Maria en Jozef.

Metta M. Wierenga studeert theologie aan de Evangelische Theologische Faculteit in Leuven.

Prof. dr. Henk Witte is universitair hoofddocent en hoogleraar aan de Faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit van Tilburg. Als bijzonder hoogleraar op de Xaverius-leerstoel richt hij zich op onderzoek naar de relatie tussen spiritualiteit en theologie vanuit trefwoorden van de ignatiaanse traditie, zoals onderscheiding der geesten, God overal zoeken en sentire cum Ecclesia.

Colofon

Perspectief is het Digitale Oecumenisch Theologische Tijdschrift (DOTT) van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

Perspectief wordt gekenmerkt door een drievoudige doelstelling:

- *Perspectief* biedt een platform van theologische reflectie op de vragen die in de oecumenische beweging leven. Zij biedt daartoe bijdragen van experts uit verschillende denominaties.
- *Perspectief* wil de ruimte zoeken en tonen waarin het oecumenisch gesprek vruchtbaar wordt. Zij beoogt daarmee nieuwe perspectieven voor de toekomst van de oecumenische beweging te ontsluiten.
- *Perspectief* biedt jonge oecumenici de mogelijkheid te reflecteren op opgedane oecumenische ervaring en deze te laten weerklinken binnen de oecumenische beweging.

Perspectief verschijnt vanaf 2009 viermaal per jaar.

Perspectief is gratis. U kunt zich opgeven voor toezending via secretariaat@oecumene.nl. Het tijdschrift is ook via de website www.oecumene.nl te downloaden. Het tijdschrift wordt aangeboden als pdf-bestand. De eindredactie en de vormgeving worden verzorgd door het bureau van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

De redactie wordt gevormd door Eric Roovers en Geert van Dartel.